

TÜRK DIŞ POLİTİKASINA YÖN VEREN ETKENLER (1923 - 1968)

I

Doç. Dr. A. Halûk ÜLMAN

Bir uluslararası ilişkiyi, ya da durum alışını incelerken, bu ilişkiyi, ya da durum alışını biçimlendiren çeşitli etkenler olduğunu gözden kaçırmamak gerekir.

Karanlık çağların ilkel dünyasında uluslararası olguları belki hanedanlar - arası geçimsizlikler; kaynağını yalın ekonomik, ya da psikolojik nedenlerden alan genişleme istekleri; din kavgaları gibi birkaç etkene bağlamak mümkün olabilirdi. Daha sonraları, XVIII. ve XIX. yüzyıllarda, önce ticaret, sonra da endüstri devrimleriyle birlikte, işin içine sömürge yarışmaları ve çatışmaları da karışmıştır.

Oysa bugün, yirminci yüzyılın ikinci yarısında, görüntü alabildiğine değişik ve karmaşıktır.

Yaşadığımız yüzyıl içinde, özellikle İkinci Dünya Savaşının bitişinden buyana görülen çeşitli siyasal, ideolojik ve teknik gelişmeler sonunda, uluslararası ilişkileri biçimlendiren etkenlerin sayısı pek çoğalmıştır.

- ° Kaynağını ülkelerin coğrafî konularından, uluslararası gelişmelerden ve teknolojik ilerlemeden alan güvenlik endişeleri (1),

(1) Güvenlik endişesi dış politikaların çizilmesinde ötedenberi çok önemli bir etken olmuştur. Yalnız, daha çok yakın zamanlara kadar, güvenlik denilince akla yalnızca toprak bütünlüğünün ve ulusal bağımsızlığın korunması geliyordu. Oysa bugün, çekirdekli silâhların yok-edici gücünün akılalmaz bir düzeye erişmesi sonunda, şimdi güvenlik endişesi toprak bütünlüğü ve ulusal bağımsızlık kadar, belki onlardan da çok varlığını-koruma (**survival**) kavramını da kapsamaya başlamıştır. Bu durum, eskiden kuvvet-için-birleşmeye dayanan klâsik denge oyun ve düzenlerinin önemini şimdi alabildiğine azaltmaktadır.

- ° Yöneticilerin kişilikleri, yönetim felsefeleri, yani ideolojik ve doktriner eğilimleri (2),
- ° Gelişmiş ülkeler için yayılma (*expansion*), az gelişmiş ülkeler için kalkınma yönünde beliren ekonomik gelişme istekleri,
- ° Kamu oylarının devlet yönetimini hergün biraz daha artan ölçülerde etkileyen psikolojik durum alışları,
- ° Ulusal güvenlikleri yakından ilgilendiren teknolojik gelişmeler,

bu etkenlerin yalnızca başlıcalarıdır.

Karar - alma mekanizması. Bütün bunlara bir de karar - alma (*decision - making*) mekanizmasının bütün dünyada gün geçtikçe çoğalan karmaşıklığını eklersek, artık bir uluslararası ilişkiyi, ya da durum alışını biçimlendiren etkenleri bulup değerlendirmenin eskisine göre ne kadar güçleştiği kendiliğinden ortaya çıkar.

Eskiden, bir ülkenin iç politikası gibi dış politikasını çizmek de, en yüksek düzeydeki bir avuç politikacının göreviydi ve bunları etkileyenler de, yalnızca, egemen sınıflardı. Fakat bugün, sayılı birkaç diktatörlük dışında, dış politikanın çizilmesine çeşitli organlar katıldığı gibi, ulusun bütünü, ya da çeşitli dilimleri bu organlar üzerinde giderek artan ölçülerde etkili olmaktadır.

Batılı demokrasilerde dış politika yasama ve yürütme organları tarafından çizilip yönetilmekte; bu demokrasilere özgü baskı ve denetlere açık görünmektedir. Sosyalist ülkelerde, yürütme organı üzerine etki, parti kanalıyla yapılmaktadır. Bağımsızlığını yeni kazanan ve hâlâ oturmuş bir siyasal düzen kuramayan genç ülkelerde ise, yöneticiler üzerine baskı en iyi örgütlenmiş güçlerden,

(2) İdeoloji, özellikle Sovyet devriminden sonra uluslararası alanda büyük bir rol oynamaya başlamış; iki dünya savaşı arasındaki dönemde, faşizm ve nasyonal sosyalizmle birlikte, en etkili uluslararası güçlerden biri olmuştur. Bugün de Sovyetlerin dış politikasını biçimlendiren önemli etkenlerden biri, hâlâ ideolojidir (bk. Prof. Dr. Mehmet Gönübol, «Sovyet İdeolojisi ve Dış Politika,» **SBFD**, XXIII, 1 (Mart 1968), sh. 163 - 186). Öteyandan, Sovyetlerin sosyalist dış politika eylemine karşılık, Batılıların da İkinci Dünya Savaşından sonra **liberal-kapitalist** bir dış politika eylemi benimsediklerini görüyoruz. Bu eylem, «Batının ortak değerleri» sloganıyla, başka ülkelerde Batılı anlamda demokratik ve özel teşebbüsçü düzenlerin kurulmasını sağlayıp desteklemek biçiminde tanımlanabilir. Fakat, bağımsızlığını yeni kazanan genç ülkelerde hâlâ en yaygın olan ve bu ülkelerin dış politikalarını hâlâ en çok etkileyen ideoloji, **milliyetçilik**'tir.

yani kiminde aydınlardan, kiminde ordudan, kiminde sendikalar-
dan gelmektedir.

Bunun yanısıra, uluslararası ilişkilerin yoğunlaşmasıyla gide-
rek genişleyen Dışişleri Bakanlığı örgütlerinde çalışan görevliler
(teknisyenler) de, bütün ülkelerde, dış politikanın yalnız yürütül-
mesinde değil, fakat çizilmesinde de etkili olmaktadır. Bu etki,
işbaşına yeni gelmiş, dış politika konularında hazırlıksız ve deney-
siz iktidarların hiç değilse ilk günlerinde özellikle önem kazanmak-
tadır (3).

Çeşitli teoriler. Biraz önce sıraladığımız çeşitli etkenler, günü-
müzde, bir uluslararası ilişkiyi, ya da durum alıştı bazan tek başla-
rına, bazan birkaçı bir arada, bazan da hep birlikte biçimlendirir-
ler. Ülkenin siyasal yapısına göre, çeşitli organ, baskı ve çıkar grup-
ları ve teknisyenler de, değişen ölçülerde, dış politikanın çizilmesi-
ne katılırlar.

Bir uluslararası ilişkinin, ya da durum alışın biçimlenmesinde
hangi etkenlerin ve ne kadar payı vardır? Bir dış politikanın çizil-
mesinde hangi organlar, hangi baskı ve çıkar gruplarının etkisiyle
ve ne kadar rol oynamışlardır? İncelediği olgular ölçü ve deneye
gelen türden olmadıkları için, bir uluslararası ilişkiler uzmanının
bu sorulara kesin karşılıklar bulması çok zordur, hattâ olanaksız-
dır.

İncelediği olgular ölçüye ve deneye gelen türden olmadığı için,
tarihçi gibi uluslararası ilişkiler uzmanının da yaptığı, çoğu kez,

(3) Buna en yakın örnek olarak, Demirel hükûmetinin Kıbrıs politikasını
gösterebiliriz. Bilindiği gibi, 1963 Aralığında patlak veren Kıbrıs an-
laşmazlığının çözümü için yaptıkları denemelerin hiçbir yere ulaşma-
dığını gören İnönü hükûmetleri en sonunda, **bağımsız ve federal Kıbrıs**
tezinin benimsemişlerdi. (İnönü hükûmetlerini bu tezi benimsemeye
iten neden konusunda bk. A. H. Ülman ve R. H. Dekmejian, «Changing
Patterns in Turkish Foreign Policy,» *Orbis*, XI, 3 (Fall 1967), sh.772-
785.) Fakat, bizim bildiğimiz kadarıyla, Dışişleri Bakanlığının yüksek
kademeli teknisyenleri bu tezin geçerli olduğuna hiçbir zaman inan-
mamışlar, bütün Türk çabalarının «**çifte enosis**» diye adlandırılan bir
bölüşme üzerinde yoğunlaştırılmasını savunmuşlardır. Ekim 1965 se-
çimleri sonunda işbaşına gelen Demirel hükûmetinin programında Kıb-
rıs'ın bağımsızlığı ve federal yönetim konusunda hiçbir şey söylenme-
den «**bütün ilgili tarafların meşru hak ve menfaatlerini ihlâl etmeden,**
Türkiye'nin hak ve menfaatlerini de behemahal koruyacak bir çözüm»
gibi yuvarlak sözlerle yetinilmesi, bir bakıma, teknisyenlerin hazırlık-
sız ve deneysiz politikacılar karşısındaki başarısızlığı olarak nitelendirile-
bilir.

kendi görüş açısına ve eğilimlerine göre değişen bir yorumlama olmaktan öteye gidememektedir. Zaten bunun içindir ki, nasıl son yüzyıllar içinde ortaya Karl Marx'tan Toynbee'ye, Bergson'dan Croce'ye kadar uzanan çeşitli tarih görüş ve anlayışları çıkmışsa, son çeyrek yüzyıl içinde de çeşitli uluslararası ilişkiler teorileri belirmiştir.

Biz, bu yazı dizisinde, Türk dış politikasının 45 yıllık (1923 - 1968) gelişimini, çağdaş uluslararası ilişkiler teorilerinin ışığında, çeşitli açılardan incelemeye çalışacağız. Olayların ayrıntılarını bir yana bırakarak, yalnızca genel tarihî süreç içinde, karşılığını aramaya çalışacağımız sorular şunlardır :

- ° Türk dış politikasının çizilmesinde güvenlik endişesinin, yöneticilerin kişiliğinin ve yönetim felsefelerinin, ekonomik zorunlukların, Türk ulusunun -kaynağını özellikle geçmişten alan - psikolojik kütle - durum - alışlarının, teknolojik gelişmelerin payı ne olmuştur?
- ° Bu politika çizilirken, belli olaylarda, hangi siyasal organlar ve güçler yöneticilerin kararlarını hangi ölçüde etkilemişlerdir?

Söylemeye gerek bile yok ki, yapacağımız matematik kesinlikte bir inceleme değil, çok yönlü bir yorum olacaktır. Üstelik, bütün benzerleri gibi, yalnızca kişisel bir yorum, o kadar..

GÜVENLİK ENDİŞESİ VE DIŞ POLİTİKAMIZ

Bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü korumak anlamında güvenlik endişesi, daha çok yakın zamanlara kadar, Türk dış politikasına yön veren en önemli etkenlerden biri, belki de birincisi olmuştur.

Şurasını hemen belirtelim ki, zaman içinde en çok değişiklik gösteren etken de, budur.

Türk dış politikasını yönetenler, 1923 - 1930 yılları arasındaki dönemde, bağımsızlığımız ve toprak bütünlüğümüz bakımından en çok Batıdan korku duymuşlardır. Bu korku iledir ki, yönetim felsefe ve biçimi bakımlarından çok uzakta oldukları halde, Sovyetlerle daha Ulusal Bağımsızlık Savaşı sırasında başlayan diplomatik yakınlığı korumuş, hattâ arttırmışlardır.

1934 yılından sonra, Türkiye'nin 1930'lara kadar Batılı devletlerin hepsinden duyduğu korkunun yerini, özellikle İtalya'dan du-

yulan korku almıştır. Türkiye'yi o zamana kadar birlikte yürüdüğü Sovyetler Birliğinin dostluğuyla yetinmeyerek İngiltere ve Fransa'ya bağlanmaya iten, bir korkudur.

İkinci Dünya Savaşı içinde Türkiye bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü korumanın tek yolu olarak, savaş dışında kalmayı görmüştür. Bunun içindir ki İngiltere ve Fransa ile olan ittifakına rağmen savaşa katılmamış; üstelik, Batılıların ve Sovyetler Birliğinin hoşnutsuzluğu bahasına da olsa, 1941 Haziranında Almanya ile bir saldırmazlık andlaşması yapmıştır.

Türkiye İkinci Dünya Savaşı bitince Boğazlar ve bazı Doğu illeri üzerindeki Sovyet isteklerle karşılaşmış ve bu kez de, bağımsızlığı ve toprak bütünlüğü konusunda, Sovyetler Birliğinden endişe duymaya başlamıştır. Türkiye'nin NATO'ya katılmasında bu endişenin büyük payı vardır.

Bugün ise, kamu oyundaki uyanma sonunda, NATO'nun kendi başına Türk güvenliğini sağlamaya yetmediğinin anlaşılmaya başlandığını ve bağımsızlık ve toprak bütünlüğünün yanısıra, varlığını korumak endişesinin de güvenlik kavramının içine girdiğini görüyoruz.

Batıdan korku

Türk dış politikasını yönetenlerin, 1923 - 1930 yılları arasında, bağımsızlık ve toprak bütünlüğümüz bakımından en çok Batıdan korku duyduklarını biraz önce söylemiştik.

Bu korkunun başlıca nedeni, Lausanne'dan artakalan pürüzlerdi. Gerçekten, 24 Temmuz 1923 tarihli Lausanne Anlaşması Türkiye'nin - Irak ile olanın dışındaki - sınırlarını çizmiş; Boğazlar sorununu iyi - kötü bir düzene bağlamış; ekonomik, adli ve kültürel kapitülasyonları kaldırmış olmakla birlikte, Türkiye Cumhuriyeti ile Batılı devletler arasındaki anlaşmazlıkların tümünü giderebilmiş değildi. Türkiye, artık iç düzenini rahatça kurup geliştirebileceği bir barışa kavuşabilmek için, bazı sorunların kesin çözümünü geriye bırakmak zorunda kalmıştır. Bunların en önemlileri Irak sınırı (Musul), Osmanlı borçları ve Yunanistan'la Türkiye arasında yapılacak ahali değişimi sorunlarıydı. Bunlara sonradan ortaya çıkan Patrikliğin durumu, yabancı şirketlerin ulusallaştırılması ve yabancı okullarda yapılacak Türkçe öğrenim gibi başka bazı sorunlar da eklenince, 1923 - 1930 yılları arasındaki dönemde Türkiye ile Batılı devletler arasındaki ilişkiler çok gergin kalmıştır.

Türkiye ile Yunanistan arasında çıkan Patriklik buhranı (4) bir savaşa kadar gitmeden, barışçı yollardan atlatılabilmektedir. Fakat İngiltere ile Türkiye arasında çıkan Musul anlaşmazlığı, az kalsın, Türkiye'nin toprak bütünlüğüne patlıyordu.

Burada, Anadolu'nun doğusunda ve güney - doğusunda zengin petrol yatakları bulacağını sanan İngiltere'nin Birinci Dünya Savaşı öncesinde ve sırasında bu bölgelerde yaptığı çeşitli bölücü çalışmalar üzerinde duracak değiliz (5). Yalnız şu kadarını söyleyelim ki, Orta Doğu petrolünün bütününe el koymak ümidinin Anadolu milliyetçileri tarafından yıkıldığını görmemek için, Sevres Anlaşmasıyla, kürtlerin oturduğu bölgelere muhtariyet verilmesini sağlamıştır. Fakat Anadolu milliyetçileri Sèvres Anlaşmasını tanımayıp Lausanne görüşmelerine gidince, orada da önce kürtleri ayrı bir etnik grup olarak tanıtmak yollarını aramış (6) ve sonra da, Mu-

-
- (4) Bilindiği gibi, Türk temsilcisi İsmet Paşa Lausanne'da ortodoks dünyanın dinsel lideri sayılan Fener Patrikliğinin Türkiye dışına çıkarılmasını istemişti. Bu amaca ulaşılmasına az kalmıştı ki, Dr. Rıza Nur, bir komisyon çalışmasında, bunun Ankara'nın buyruğu değil, İsmet Paşa'nın kendi isteği olduğunu açıklamış, bunu öğrenen Batılılar da Patrikliğin Türkiye'de kalması için diretmişlerdir. Bunun üzerine Lausanne Anlaşmasına bu konuyla ilgili hiçbir hüküm konulmamış, ancak «**siyasetle uğraşmamak**» kaydıyla Patrikliğin İstanbul'da kalması konusunda sözlü bir anlaşmaya varılmıştır. 1924 yılında boşalan Patriklik için seçim yapılmış ve Konstantin Araboğlu adında biri bu seçimi kazanmıştır. Fakat Türk hükûmeti Araboğlu'nun Lausanne gereğince değişime tabi olduğunu ileri sürmüş, bunun üzerine Yunanistan'la Türkiye arasında ağır bir buhran çıkmıştır. Bu buhran, Konstantin'in 1925 Mayısında görevinden çekilmesi ve yerine değişime uğramayacak bir yenisinin seçilmesiyle tatlıya bağlanacaktır.
- (5) Bu konuda geniş bilgi için bk. Elie Kedourie, **England and the Middle East, The Destruction of the Ottoman Empire, 1914 - 1921**, London 1956.
- (6) Konferans zabıtlarından anladığımıza göre, Batılı devletler, özellikle İngiltere, Lausanne'da azınlıklar konusu görüşülürken ortaya müslüman halk arasında da soy ve dil ilkelerine göre bir ayırım yapmaya kalkışan ve «**etnik azınlık**» deyimini kullanan bir tasarıyla çıkmışlardır (bk. Annexes au Procès-verbal no. 3, Annexe A, Projet relatif à la Protection des Minorités déposé par les delegations alliées, **Conference de Lausanne sur les Affaires du Proche-Orient (1922 - 1923)**, **Recueil des Actes de la Conférence**, Première Série, Tome I, Paris 1923, sh. 453, article 4.) Fakat konferanstaki Türk temsilcileri tarihsel geleneklerle örf ve adetlerin ülkemizde yaşayan müslümanlar arasında tam bir birlik yarattığını söyleyerek, müslüman olmayanlar dışında hiç kimseye azınlık niteliği ve hakları vermeye yanaşmamışlardır. Bunun üzerine gene başta İngiltere olmak üzere Batılılar anlaşmaya hiç değilse «**bütün azınlıklar**» deyimini koydurmak istemişlerdir. Fakat Türkiye buna karşı da durum almıştır. Konferanstaki Türk temsilcilerinin baş-

sul sorununun çözümünü, geriye bıraktırmıştır. Lausanne Anlaşmasına göre, Türkiye ile Irak arasındaki sınır dokuz ay içinde Türkiye ile İngiltere tarafından barışçı yollardan çizilecek, eğer bu da mümkün olamazsa anlaşmazlık Milletler Cemiyetinin aracılığına sunulacaktı.

Lausanne Anlaşmasında öngörülen Türk - İngiliz görüşmeleri 1924 Mayısında başlamıştır. Bu görüşmelerde, İngilizler, Misak-ı Millî sınırları içinde bulunan Musul'un kendi mandaları altındaki Irak'a bırakılması gerektiği konusundaki eski görüşlerinden ayrılmamışlar, üstelik Hakkâri'yi de istemişlerdir. Anlaşmazlık ikili görüşmelerle de çözülemeyince konu 1924 Ekiminde Türkiye'nin o sırada henüz üye olmadığı Milletler Cemiyetine aktarılmış ve bu örgüt de, anlaşmazlığı yerinde incelemek üzere, bir komisyon kurmuştur.

Şeyh Sait İsyanı. Türkiye ile İngiltere arasındaki anlaşmazlığın en ateşli dönemini yaşadığı sıralarda, 1925 Şubatında Doğu Anadolu'da Şeyh Sait isyanının patlak verdiğini görüyoruz. Görünüşe bakılırsa, bu isyan, kaynağını Doğu'daki bazı şeriatçıların Mustafa Kemal yönetimine karşı duydukları kinden almaktadır. Fakat bu kinin tam Milletler Cemiyetinin Musul sorununu incelediği bir sırada patlak vermesi yalnızca bir raslantı eseri olmasa gerektir. Bu isyan sırasında Batılı basın Türkiye'yi kürtlere karşı insanlık - dışı davranışlarda bulunmakla suçlamış ve Kürdistan'ın muhtariyeti, hattâ Musul'un da bu muhtar Kürdistan'a bırakılarak İngiliz - Türk anlaşmazlığının bu yoldan çözülmesi yönündeki öneriler birbirini kovalamıştır (7).

Gerçi Türkiye'nin Şeyh Sait isyanını kısa bir süre içinde bastırması üzerine bu öneriler daha beşiklerinde boğulmuşlardır ama,

lıca amacı, Batılılara, müslüman halkın bir bütün olduğunu ve Türkiye'de ancak müslüman olmayan azınlıklar bulunabileceğini kabul ettirmektir. Yapılan çetin pazarlıklar sonunda, anlaşmanın azınlıkların korunmasıyla ilgili kesimine (I. Bölüm, Üçüncü Kesim, 37-45'inci maddeler) ya «**bütün Türk halkı**», ya da «**müslüman olmayan azınlıklar**» deyimleri konulmuştur. Varılan bu ortalama yol hiçbir biçimde bir müslüman azınlığın varlığını kabul etmemekle birlikte, azınlıklarla ilgili kesimdeki 38 ve 39'uncu maddelerde «**bütün Türk halkı**»ndan söz edilmesi, şimdi bazılarının bu deyimden Türkiye'deki bütün azınlık sayılabilecek toplulukları kapsadığını ileri sürmek yeteneğini vermektedir (bk. A. Halûk Ülman, «Ufuktaki Tehlike : Kürt Sorunu, I. Lozan Günlerinde Batılıların Umutları,» *Forum*, 1 Ekim 1967.)

(7) Şeyh Sait isyanının ilginç hikâyesi için bk. Metin Toker, *Şeyh Sait ve İsyanı*, Ankara 1968.

Musul'u İngiltere'ye bırakmadıkça Doğu'daki tahriklerin kesilme-yeceğini, genç Türkiye Cumhuriyetinin toprak bütünlüğünün devamlı tehlikelerle karşılaşacağını anlayan Türk yöneticileri, Milletler Cemiyetinin 1925 Aralığında verdiği karara uyararak, Musul'dan vazgeçmekten başka çare görememişlerdir (Haziran 1926).

Şeyh Sait isyanının Türkiye'yi Ulusal Bağımsızlık Savaşından buyana dostça ilişkiler kurduğu Sovyetler Birliğine biraz daha yaklaştırdığı görülüyor. Nitekim, bu iki ülke, 1925 Aralığında bir *Türk - Sovyet Dostluk ve Saldırmazlık Andlaşması* imzalamışlardır. Bu andlaşma, Batılılarla ilişkilerinin çok bozuk olduğu bir dönemde, Türkiye'ye hiç değilse Sovyet sınırından emin olmak yeteneğini vermiştir.

Fransa ile anlaşmazlıklar. İngiltere ile Türkiye arasındaki ilişkiler Musul sorununun yarattığı kırgınlık çevresinde soğukluğunu korurken, Türkiye ile Fransa arasındaki ilişkiler de iyi değildi.

Fransa mandası altına konulan Suriye'nin Türkiye ile olan sınırı, Ulusal Bağımsızlık Savaşı sırasında Fransa ile imzaladığımız bir sözleşmeyle çizilmişti (Ekim 1921 Ankara sözleşmesi). Bu sözleşme, 1926 Mayısında yapılan bir ek - sözleşmeyle tamamlanmıştır. Fakat İngilizler Musul anlaşmazlığının hâlâ çözülemediği bir sırada yapılan bu ek - sözleşmeden hoşlanmadıkları için, Fransa bunu bir süre onaylamamıştır.

Bu ek - sözleşme imzalandıktan kısa bir süre sonra, *Lotus - Bozkurt* çarpışması oldu (8). Bu çarpışma, Türk - Fransız ilişkilerini çok gerginleştirmiştir. Bu sırada, zaten Osmanlı borçları sorunu da Türkiye ile Fransa arasında büyük anlaşmazlıklar yaratmaya devam ediyordu. Eğer Lotus - Bozkurt olayına el koyan Uluslararası Adalet Divanı lehimize karar vermeseydi, iki ülke arasındaki gerginliğin çok uzayıp büyüyeceğine şüphe yoktu. Osmanlı borçlarına gelince, bu konuda yapılan görüşmeler de, 1928 Haziranında, Tür-

(8) Lotus - Bozkurt olayı kısaca şudur : Lotus adındaki bir Fransız şilebiyle Bozkurt adındaki bir Türk şilebi, 1926 Ağustosunda, Midilli açıklarında ve Türk kara sularının dışında çarpıştılar. Bozkurt battı ve sekiz Türk gemicisi öldü. Bunun üzerine, Lotus İstanbul'a gelir gelmez Türk makamları her iki geminin kaptanını da tutukladılar ve yargıç önüne çıkardılar. Fransız hükûmeti olay Türk karasularının dışında geçtiği için Türk yargısının konuya bakmaya yetkili olmadığını ileri sürdü. Türkiye ise kendi yargısını savundu. Sonunda konu her iki tarafın da isteği üzerine Uluslararası Adalet Divanının önüne getirdi ve Divan, bugün bile hâlâ tartışılan bir kararla, Türkiye'nin haklı olduğunu kabul etti.

kiye'nin bu borçların büyük çoğunluğunu yüklenmesiyle sonuçlandılar. Güvenliği peşinde olan Türkiye, böylece, Musul'dan sonra yeni ve büyük bir bedel daha ödüyordu.

Fakat Fransa ile ilişkiler bundan sonra da düzelemedi. 1926-1928 yılları boyunca süregelen okullar anlaşmazlığının yanısıra (9), 1929 ilkbaharında, o zamana kadar Fransızların işlettiği Adana-Mersin demiryolunun satın alınması yüzünden Fransa ile yeni bir anlaşmazlık daha çıktı. Bu anlaşmazlık, Fransız basınında yeniden Türkiye aleyhine yazılar yazılmasına ve Türkiye'ye karşı gösteriler yapılmasına yol açtı.

Türk dış politikasını yönetenlerin bütün çabalarına rağmen, Türkiye ile Fransa arasındaki ilişkiler İkinci Dünya Savaşının hemen öncesine kadar soğuk kalmıştır.

Türk-Yunan ilişkileri. Lausanne'da artakalan son anlaşmazlık, Türkiye ile Yunanistan arasında yapılacak ahali değişimi anlaşmazlığı, ancak 1930 yılında çözülebilmiştir.

Bu anlaşmazlık çözülmeye kadar Türkiye-Yunanistan ilişkileri gergin kalmıştır.

Türkiye ile Yunanistan arasındaki ilişkileri gerginleştiren yalnız ahali değişimi sorunu değildi. Yunanistan Anadolu'da uğradığı yenilgiyi kolay öğütememiş; bu yüzden de, zaman zaman, Türkiye'ye karşı davranışlarda bulunmuştur. 1924 yılında çıkan Patriklik anlaşmazlığına yukarıda değinmiştik (10). Onun arkasından, Türkiye Musul sorunu ile uğraşırken, Anadolu üzerinde genişleme emelleri besleyen İtalya ile Yunanistan arasında Türkiye'ye karşı

(9) Okullar anlaşmazlığı kısaca şöyledir: Türkiye Lausanne'da ülkesindeki yabancı kurumların (kilise, okul, hastahane, v. b.) benzer Türk kurumlarının sahip olduğu hakların aynısına sahip olabileceklerini, Türk kanunlarına uyacaklarını ve Türkiye'nin izni olmadan bunların yenilerinin açılmayacağını savunmuştu. Bu görüş, İsmet Paşanın Batılılara sunduğu 24 Ekim 1923 tarihli bir mektupta bir kez daha belirtilmiştir. Bu ilkelere uyararak, Türkiye sonradan bir Özel Okullar Talimatnamesi çıkarmış ve yabancı okullarda tarih-coğrafya derslerinin Türkçe okutulmasını öngörmüştür. Bu talimatname, Türkiye'de okulları bulunan ve o zamana kadar bu okullarda istediklerini yapmaya almış olan yabancı devletlerde (İngiltere, Fransa, Birleşik Amerika, İtalya ve Papalık) büyük tepkilere yol açmış, fakat sonunda Türkiye'nin dediği olmuştur.

(10) 4 no. lu dipnotuna bk.

yapılmış bir gizli ittifak söylentileri, Yunanistan'ın Türkiye'ye saldırmaya hazırlandığı haberleri çıkmıştır. Bunları, 1927 yılında, Egedeki Yunan adalarından gizlice Türkiye'ye çıkarılan Hacı Sami adındaki bir gericinin güney - batı Anadolu'da Ankara'ya karşı düzenlemeye çalıştığı ayaklanmanın yarattığı bunalım izlemiştir.

Ahali değişimi anlaşmazlığına gelince, Lausanne'da 30 Ocak 1923'te Türkiye ile Yunanistan arasında imzalanan bir sözleşme gereğince, Türkiye'de yaşayan Rumlarla Yunanistan'da yaşayan Türkler karşılıklı olarak değiştirilecekler; ancak İstanbul Rumlarıyla Batı Trakya Türkleri bu değişimin dışında tutulacaklardı. Kimin İstanbul Rumu, kimin Batı Trakya Türkü sayılacağı, sonradan, iki devlet arasında derin görüş ayrılıklarına yol açmıştır. Türkiye'nin amacı İstanbul Rumunun tanımlanmasını mümkün mertebe dar tutmak ve burada mümkün olduğu kadar az Rum bırakmaktı. Fakat Yunanistan, Mondros bırakışması imzalandığı tarihte (30 Ekim 1918) İstanbul'da bulunan bütün Rumların, doğum yerleri ve İstanbul'a yerleştikleri tarih ne olursa olsun, değişim dışında bırakılmasını ve böylece İstanbul'da çok sayıda Rum kalmasını sağlamaya çalışmıştır. 1930 Haziranında Türkiye ile Yunanistan arasında varılan anlaşma, Yunan görüşünün başarısıdır.

Türkiye'nin, yedi yıllık bir çekişmeden sonra 1930 yılında Yunan görüşüne yaklaşmasının nedenleri çeşitlidir. Bunların biri, Türk dış politikasını yönetenlerin, özellikle Atatürk'ün, Bulgaristan'ın izlemeye başladığı milliyetçi ve revizyonist dış politikayı Yunanistan'ın tutumundan daha tehlikeli görmeye başlamaları ve Balkanlarda Bulgaristan'a karşı ortak bir cephe kurulması için Yunanistan'ı kazanmak istemeleri olsa gerektir. Aynı biçimde Yunanistan da, bundan sonra Bulgaristan'a karşı Türk dostluğunu seçmiştir. Öteyandan, bir süre Anadolu üzerindeki isteklerini kimseden gizlemediği halde Türkiye ile 1928 Mayısında bir Tarafsızlık ve Saldırmazlık Andlaşması imzalayan İtalya da, Fransa ile anlaşılan Yugoslavya karşısında bir denge kurabilmek için Yunanistan ile Türkiye'yi kendi yanına çekmek istemiş ve bu amaçla, bu iki devletin uzlaşmasına yardımcı olmuştur. Nihayet, iki devlet arasındaki anlaşmada, Atatürk'ün izlemek istediği Balkan politikasının da önemli bir payı olmalıdır (11).

(11) Balkanlar ve Türkiye konusunda bk. Dr. Oral Sander, **Balkan Gelişmeleri ve Türkiye, 1945 - 1965**, Basılmamış (mimiographed) doktora tezi, Ankara 1968.

İtalyan tehlikesi

1930 yıllarına kadar Batıyla çeşitli anlaşmazlıklar içinde olan Türkiye bu durumdan bağımsızlığı ve toprak bütünlüğü açısından büyük endişeler duyuyor ve dış politikasını Sovyet dostluğuna dayandırıyor. Ancak, Lausanne'dan artakalan sorunlar birer birer çözüldükçe Türkiye'nin Batılılar karşısında duyduğu güvensizlik azalmaya başlamıştır. Nitekim, 1930'lardan başlayarak, Türkiye'nin bir yandan Sovyet dostluğunu korurken öteyandan da Batıya çekingen bir yakınlaşma denemesi yaptığını görüyoruz.

1919 - 1922 yılları arasında Batıya karşı uzun ve kanlı bir bağımsızlık savaşı verdikten ve 1923 - 1930 yılları arasında da Batıyla çeşitli anlaşmazlıklara düştükten sonra, Türkiye'nin şimdi eski düşmanlarına yaklaşmak istemesinin nedenleri nelerdir?

Bu sırada Türkiye'nin bağımsızlığına ve toprak bütünlüğüne ancak Batının desteğiyle savuşturulabilecek bir tehdit yönetilmiş olmadığına göre, bu dönüşü güvenlik endişeleriyle açıklamak mümkün değildir. Bize kalırsa, bu dönüşü hazırlayan etkenlerin birincisi başta Atatürk olmak üzere Türk yöneticilerinin yönetim felsefesi, ikincisi de ülkenin ekonomik durumudur. Bu iki etkenin üzerine de, sırası gelince, yeniden döneceğiz.

1930 - 1934 yılları arasında Türkiye'nin bu iki etkenle Batıya yaptığı çekingen yakınlaşma denemesi, özellikle 1935 yılından sonra, adım adım, Türkiye ile İngiltere arasında bir işbirliğine doğru yönelmiştir. Bu işbirliğine, çok geçmeden, Fransa da katılmıştır. 1939 yılında Türk - İngiliz - Fransız anlaşmasına kadar varacak olan bu işbirliğinin en büyük etkeni ise, 1934'lerden sonra Akdeniz'de beliren İtalyan tehlikesidir.

Lausanne Andlaşmasıyla Egedeki 12 adayı alan İtalya'nın güney - batı Anadolu'daki emellerinin tarihi oldukça eskidir. İtalya bu emellerini Birinci Dünya Savaşına girerken Nisan 1915 Londra, savaş içinde de Nisan 1917 St. Jean de Maurienne anlaşmalarıyla İngiltere ve Fransa'ya tanıtmıştı. Fakat savaş sonunda bunları gerçekleştiremeyeceğini anlayıp gerilemiş ve işgal bölgesindeki Türk milliyetçilerine de yardım etmiştir.

Ancak İtalya'da Mussolini iktidara geçtikten sonra Roma'da yeniden yayılma temaları işlenmeye başlamıştır. Bu temalar, 1925 yılında içine Türkiye'nin Ege kıyılarını da almış; biraz yukarıda da söylediğimiz gibi, 1926 yılında buralara karşı bir ortak İtalyan - Yunan saldırısı söylentisi çıkmıştır. O sırada Batıdan genel bir çekinme içinde olan Türkiye bu söylentiden toprak bütünlüğü bakımın-

dan büyük bir endişe duymuştur. Fakat bereket versin ki, o günlerde İtalya'nın Yugoslavya ile ilişkileri çok bozuktur. Bu yüzden Anadolu kıyıları üzerindeki emellerini gerçekleştirmeye kalkışmadığı gibi, 1928 Mayıs'ında, Türkiye ile bir tarafsızlık ve saldırmazlık anlaşması da imzalamıştır. İtalya'nın, bundan sonra, Yugoslavya karşısında denge kurabilmek amacıyla Türkiye ile Yunanistan arasındaki anlaşmazlığın giderilmesine yardımcı olduğuna, yukarıda değinmiştik.

Centilmenler anlaşması. Ancak, Türkiye ile İtalya arasındaki ilişkiler 1934 ilkbaharında yeniden bozulmaya başlamıştır.

Mussolini 1934 Mart'ında bir konuşma yaparak, İtalya'nın geleceğinin Avrupa'da değil, Asya ve Afrika'da olduğunu; bu kıt'aların hızlı ulaşım araçları sayesinde artık İtalya'ya birer, ikişer saatlik uzaklıkta bulduklarını söylemiştir. 12 Ada üzerinden İtalya ile sınır komşusu olan Türkiye, bu sözleri endişe ile karşılamıştır.

Gerçi Türk dış politikasını yönetenler İtalya'nın Anadolu'da bir maceraya girişebileceğini başlangıçta pek ummamışlardır ama, Mussolini 1935 Ekiminde Habeşistan'a saldırınca endişeleri somutlaşmıştır. Habeşistan gibi uzak ülkelere saldıranlar, günün birinde Anadolu'ya da saldırabilirlerdi. Üstelik, Hitler'i anlayışla karşılayan Atatürk, Mussolini karşısında devamlı bir güvensizlik duyuyordu. Türk lideri, İtalyan diktatörünü sık sık «bir soytarı» diye nitelendirmiştir. Örneğin, bir İtalya gezisinden dönüşte Mussolini'nin kurduğu yeni düzeni kendisine öğmek isteyen Recep Peker'e, «İtalyan halkının bir gün bu soytarıyı bacaklarından Roma sokaklarında sürükleyeceğini» söylemiş ve Peker'i dinlemeye bile yanaşmamıştır (12).

İşte İtalya'dan duyulan bu korku ve Atatürk'ün Mussolini karşısında gösterdiği bu güvensizlik yüzündendir ki, Milletler Cemiyeti Habeşistan'a saldırdığı için İtalya'ya zorlama tedbirleri uygulamak kararını alınca, bu karara ilk katılan devletlerden biri de Türkiye olmuştur.

Milletler Cemiyetinde İtalya'ya karşı zorlama tedbirleri alınmasını öneren devlet, İtalyan davranışından hem Doğu Akdeniz dengesi, hem de Afrika'daki sömürgelerinin güvenliği bakımından kuşku duyan İngiltere idi. Bu yolda bir karar alındıktan sonra da, İngiltere, bu karara katılan Akdeniz devletlerine, İtalyan misille-

(12) Lord Kinross, *Atatürk, The Rebirth of a Nation*, London 1964, sh. 459.

mesine karşı, bir yardımlaşma anlaşması önermiştir. Bu öneriyi kabul eden devletler arasında Türkiye de vardır. İtalyan - Habeş savaşı bittikten ve zorlama tedbirleri kaldırıldıktan sonra tarihe karışan bu anlaşma İngiltere, Türkiye, Yugoslavya, Yunanistan ve Fransa'nın bir İtalyan saldırısına karşı birbirlerine verdikleri güvenceden ibarettir ki, buna *Centilmenler Anlaşması* adını veriyoruz.

Kısa da sürmüş olsa, bu anlaşmanın Türkiye ile İngiltere arasında yakın bağlar kurulmasını hızlandırmakta önemli payı vardır. Bu yakınlaşma, İngiliz Kralı VIII. Edward'ın, 1936 Eylülünde, yanında Bayan Simpson olduğu halde İstanbul'a yapacağı ziyaretten sonra daha da hızlanacaktır (13).

Türkiye ve Almanya. Türkiye'nin İtalyan tehlikesinin etkisiyle İngiltere'ye yaklaştığı sıralarda, Almanya ile İtalya arasındaki ilişkiler -Avusturya sorunu yüzünden- bozuktur. Fakat bu iki devlet, 1936 sonbaharında, aralarındaki anlaşmazlıkları gidererek, dış politikada işbirliği yapmayı kararlaştırmışlardır.

Hitler'in 1933 yılında işbaşına geldikten sonra izlemeye başladığı dış politika, Batıda ve Sovyetler Birliğinde büyük kuşku yaratan bir politikayla birlikte, uzun bir süre Türkiye'yi korkutmamıştır. Gerçi Atatürk, yetmiş milyonluk, dinamik bir ulusun kendisini ulusal duygularını kamçılayacak siyasal bir akıma kaptırınca ergeç Versaille zincirlerini kırmaya çalışacağını önceden kestirmişti ama (14), bu yüzden çıkacak bir savaşın Türkiye'ye kadar uzanacağını sanmamış olmalıdır. Üstelik, Hitler'in Almanya'da işbaşına geçmesinden sonra Türkiye ile Almanya arasındaki ticaret ilişkileri çok gelişmiştir. O kadar ki, İkinci Dünya Savaşına giden günlerde Türk dış ticareti büyük oranda Almanya'ya dayanıyordu (15). Nihayet, Atatürk bir siyasal görüş olarak nasyonal sosyalizmden esinlenmiştir de denebilir. 1930'lardan sonra geliştirilen güneş - dil ve tarih teorilerinde ırkçı temalar pek kuvvetlidir.

Bununla birlikte, Hitler Almanya'sının izlediği dış politikanın Türk dış politikasına hiç etkili olmadığı söylenemez, dolaylı bazı etkileri olmuştur.

(13) Türkiye ile İngiltere arasında bundan sonra görülen yakınlaşmanın ekonomik alandaki sonuçları Karabük Demir-Çelik tesislerinin yapımının 1937 yılında bir İngiliz şirketine verilmesi ve 1938 Ekiminde İngiltere'den 16 milyon sterlinlik bir kredi alınmasıdır.

(14) Lord Kinross, *op. cit.*, sh. 463 ve Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam*, Cilt II, İstanbul 1967, sh. 86.

(15) Bk. Şevket Süreyya Aydemir, *İbid.*, sh. 68 - 72.

Bunların birincisi, 1936 sonralarında sağladığı Alman desteğinin İtalya'yı daha saldırgan olmaya yöneltmesi ve bunun üzerine, Türkiye'nin İtalya karşısında daha sağlam güvenceler aramak zorunluğunu duymasıdır. Türkiye 1936 sonlarında Berlin - Roma mihverinin kurulmasını kaygıyla karşılamış; İtalya 1939 Nisanında Arnavutluğu işgal edince bu kaygı daha da çoğalmıştır. Türkiye'nin İngiltere ve Fransa'ya bağlanması, bu yüzdendir.

Alman dış politikasının Türk dış politikası üzerine yaptığı ikinci etki, Türkiye ile İngiltere ve Fransa arasındaki anlaşmaya giden yolda önemli bir engeli kaldırmasıdır. Bu engel, Sovyetler Birliğidir. O zamana kadar Türkiye ile Batılılar arasındaki ilişkilerin gelişmesini hoşnutsuzlukla karşılayan Sovyetler Birliği Hitler'in tutumundan endişelenerek 1935 Mayısında Fransa ile bir andlaşma imzalayınca, Türk dış politikasını yönetenler kuzey komşumuzu ürkütmeden Batılılarla görüşme masası başına oturmak yeteneğini kazanmışlardır. Hattâ, belki, Sovyetlerin Batılı bir devletle andlaşma imzalamasının, Türkiye'ye örnek olduğu bile söylenebilir.

19 Ekim 1939 Türk - İngiliz - Fransız andlaşması. Türkiye'nin Alman desteğinden cesaret bulan İtalya'nın Arnavutluğu işgalinden büyük kuşkulara düştüğü sıralarda, Almanya ve İtalya'nın karşısında kuvvetli bir blok kurmaya çalışan İngiltere ve Fransa da hem Sovyetler Birliğiyle görüşmeler yapıyorlar, hem de Romanya ve Yunanistan'a güvence veriyorlardı.

Ancak, Batılılar tarafından Romanya'ya verilecek güvencenin işleme, Romanya'ya yapılacak yardımın geçeceği Boğazları elinde tutan Türkiye'nin de İngiltere ile Fransa'nın yanında yer almasıyla mümkündü. Bunun içindir ki, bu iki devlet, Türkiye'ye anlaşmayı önermişlerdir. Almanya'dan fazla çekinmemekle birlikte İtalya'dan korkan Türkiye, bunun üzerine, İngiltere ve Fransa ile görüşmelere başlamıştır.

Türkiye'nin İngiltere ve Fransa ile anlaşmak üzere olduğunu gören Almanya, Türk - İngiliz - Fransız görüşmeleri devam ederken bu anlaşmayı önlemeye çalışmış ve bunun için, Ankara'ya en yetenekli diplomatlarından Von Papen'i yollamıştır. Von Papen Türkiye'nin korkusunun Almanya'dan değil, İtalya'dan olduğunu anlamış ve Berlin'e Roma üzerinde bu konuda baskı yapılması, Türklere İtalyan tehlikesi karşısında elle tutulur güvenceler verilmesi gerektiğini yazmıştır (16). Fakat Von Papen'in bu uyarmaları Berlin'de

(16) Von Papen'in Türkiye'ye verilmesini istediği güvenceler arasında Arnavutluk'taki İtalyan askerlerinin sayısının azaltılması ve 12 ada kümesi

hiçbir yankı bulmamış, Almanya Türkiye için İtalya'yı gücendirmeye yanaşmamıştır. Eğer Almanya Von Papen'in uyarmalarını dinleyerek Türkiye'ye güvenceler verseydi, durum ne olurdu? Türkiye İngiltere ve Fransa andlaşmaya kadar gider miydi? Bu sorular tartışmaya açıktır (17).

Türkiye ile İngiltere ve Fransa arasında yapılan görüşmeler sonunda önce 12 Mayıs'ta Türk - İngiliz, onun arkasından da 23 Haziran'da Türk - Fransız ortak bildirisini yayınlanmış (18), 19 Ekim 1939'da da Türk - İngiliz - Fransız karşılıklı yardımlaşma andlaşması imzalanmıştır.

Türkiye'nin tek endişesi o sırada yalnızca İtalya olduğu için, bu andlaşma ona göre hazırlanmıştır. Andlaşmaya göre, eğer bir Avrupa devleti Türkiye'ye saldıracak olursa İngiltere ve Fransa bize yardım edeceklerdi. Buna karşılık, Türkiye'nin İngiltere'ye ve

çinde bulunup da Türkiye'nin «burnunun dibinde» olan ufak iki ada-
nın bize bırakılması da vardır. Bk. Ahmet Şükrü Esmer, **Siyasî Tarih,**
1919 - 1939, Ankara 1953, sh. 250.

- (17) Prof. Esmer, yukarıda dipnotunda adı geçen kitap ve yerde, Von Papen'in uyarmaları dinlenseydi bile Türkiye'nin «Barış Cephesi»ne katılmaktan vazgeçemeyeceğini yazıyor. Çünkü, ona göre, artık Hitler de, Mussolini de Türk devlet adamlarının gözünde güvenilir kişiler olmaktan çıkmışlardı.
- (18) Türk - Fransız ortak bildirisinin yayınlanması, görüldüğü gibi, bir aydan fazla bir süre gecikmiştir. Bunun nedeni, Hatay anlaşmazlığıdır. Bilindiği gibi, Misak-ı Milli sınırları dışında kalan Hatay, Ekim 1921 Ankara sözleşmesiyle, Fransız mandası altındaki Suriye'ye bırakılmıştı. Ancak, buradaki halkın çoğunluğu Türk olduğu için bölgede Türklere geniş yetenekler veren özel bir yönetim uygulanacaktı. Fransa 1936 yılında Suriye ve Lübnan üzerindeki mandasını kaldıracağını ve bu iki ülkeye bağımsızlık vereceğini açıklayınca, Türkiye Hatay'a da bağımsızlık verilmesini istemiştir. Bu istek, 1939 ortalarına kadar Türkiye ile Fransa arasında büyük gerginlikler yarattığı gibi Hatay'da bağımsızlık taraflısı olan Türklere Suriye'ye bağlı kalmak isteyenler arasında kanlı çatışmalara da yol açmıştır. Sonunda, Orta Doğu'da bir bunalım çıkmasını istemeyen İngiltere'nin ve Milletler Cemiyetinin aracılığıyla, Fransa 1938 Eylülünde Hatay'a bağımsızlık vermiştir. Ancak bundan sonra bağımsız Hatay devletindeki Türklere Türkiye'ye katılmak için çalışmalarına başlayınca, Türk - Fransız ilişkileri yeniden gerginleşmiştir. Fakat bu sırada Avrupa'daki durum hızla kötüye gidiyordu. Bu yüzden, Fransa Hatay sorunu üzerinde daha fazla durmamayı uygun görmüş, 23 Haziran 1939'da Türkiye ile Fransa arasında Hatay konusunda kesin anlaşmaya varıldığı gibi, ortak bildiri de yayınlanmıştır. Hatay, bundan bir hafta kadar sonra, 26 Haziran'da Türkiye'ye katılacaktır. Atatürk tarafından benimsendiği söylenen «yurtta barış, dünyada barış» ilkesi, uluslararası ortamın elverişli olduğu bir sırada Türkiye'nin ülke genişletmesine engel olmamıştır.

Fransa'ya yardımı da, Avrupa'da çıkacak savaşın Akdeniz'e yayılması, yani İtalya'nın savaşa katılması koşuluna bağlanmıştı. Türkiye, müttefiklerine, Almanya karşısında hiçbir yardım sözü vermiyordu.

Bilindiği gibi, İkinci Dünya Savaşı Almanya'nın 1 Eylül 1939'da Polonya'ya saldırması üzerine patlak vermiştir. Yani Türkiye İngiltere ve Fransa ile andlaşma imzaladığı sırada dünya savaşı başlamıştı. Fakat İtalya bu sırada henüz savaşa katılmış olmadığı için çatışma Akdeniz bölgesine sıçramamıştı ve bu bakımdan, Türkiye işin içine girmek zorunda değildi.

Ancak, İtalya'nın 1940 Haziranında Fransa'ya saldırarak savaşa katılması üzerine çarpışma Akdeniz'e de sıçramış ve Türkiye'nin İngiltere ile Fransa'nın yanında yer alması gerekmiştir. Oysa kendisine saldırılmadıkça savaş dışında kalmayı kendi ulusal çıkarlarına daha uygun bulan Türkiye, çeşitli bahanelerle, buna yanaşmamıştır.

Savaş dışında kalmak için bulduğu ilk bahane de, eğer o sırada savaşa katılırsa, Sovyetler Birliğiyle çatışmak zorunda kalacağıdır.

COĞRAFÎ DURUMUMUZ VE DIŞ POLİTİKAMIZ

Dış politikamıza yön veren etkenlerden biri de, Türkiye'nin coğrafî durumudur.

Coğrafî durumumuzun ulusal güvenliğimizi, böyle olunca da dış politikamızı etkilemek bakımından, üç önemli özelliği olduğu kanısındayız.

Birincisi, Türkiye, 1917 devriminden sonra dünyadaki en büyük ve güçlü devletler arasına giren, bugün de iki üstün - devletten biri olan Sovyetler Birliğiyle sınır komşusudur.

İkincisi, Karadeniz'e kıyısı olan devletlerin, özellikle Sovyetler Birliğinin Akdeniz'e çıkış kapısı olan Boğazlar Türkiye'nin elindedir.

Üçüncüsü, Türkiye, çekişen bloklar için her dönemde çok önemli bir ekonomik ve stratejik değer taşıyan, devamlı bir üstünlük yarışmasına konu olan Orta Doğu bölgesindedir.

Bu kesimde, bu özelliklerin Türk dış politikasına yaptığı etkileri incelemeye çalışacağız.

Türkiye ve Sovyetler Birliği

Büyük ve kuvvetli bir Sovyetler Birliğiyle sınır komşuluğu, Türk dış politikasını yönetenlerin her zaman gözönünde tutmak gereğini duydukları, kazınılmaz bir zorunluktur.

İki ülke arasında işbirliği yapılabildiği sürece, bu sınır komşuluğu Türkiye için çok yararlı olmuştur.

Örneğin, Ulusal Bağımsızlık Savaşımız sırasında Sovyetlerin yaptıkları para ve silâh yardımı bu savaşın kazanılmasında küçümsememeyecek bir rol oynamıştır. 16 Mart 1921 tarihinde imzalanan *Türk - Sovyet Dostluk ve İşbirliği Anlaşması*, Türkiye'nin doğu hakâtını kapatarak bütün gücünü batıya aktarmasını sağlamıştır. 1925 Aralığında imzalanan *Dostluk ve Saldırmazlık Andlaşması* ise, o sırada Musul sorunu yüzünden Batılılarla arası çok gergin olan Türkiye'ye, Şeyh Sait isyanının hemen ertesinde, hiç değilse doğu sınırlarımızın güvenliğinden emin olmak yeteneğini vermiştir.

Türkiye ve Sovyetler Birliği arasındaki iyi komşuluk ilişkileri, iki dünya savaşı arasındaki dönemde, bir yandan uluslararası durumun etkisiyle, öteyandan Türk yöneticilerinin Sovyetleri ürkütmemek için gösterdikleri devamlı dikkat sayesinde, hiç bozulmamıştır. Bu dönemde, herşeyden önce kendi ülkesinde kurduğu komünist düzeni koruyup geliştirmekle ilgili olan Sovyetler Birliği de, Türkiye'nin bağımsızlığına ve toprak bütünlüğüne saygılı görünmüştür.

Bu arada iki ülke arasında rejim konularında tartışmalar çıkmamış değildir. Sovyetler Birliği Türk yöneticilerinin kendi ülkeledeki solculara karşı aldığı sert tedbirleri beğenmemiş, bu yüzden Türk ve Sovyet basını arasında zaman zaman çok sertleşen polemikler olmuştur. Fakat Sovyetler Birliği bu sırada herşeyden önce kendi ülkesindeki komünizmi koruyup geliştirmek amacına yönelmiş olduğundan, bu tartışmaları yöneticiler düzeyine aktarmamıştır.

Sovyetlerin kendi iç işlerine karışmaları olasılığı karşısında çok duyarlı olmakla beraber, Türkiye de, izlediği dış politikanın kuzey komşusunu ürkütecek yönde olmamasına büyük bir dikkat göstermiştir.

Türkiye ile Batılılar arasındaki ilişkiler gergin kaldığı sürece, yani 1923 - 1930 yılları arasında, Sovyetler Birliği'nin, Türkiye'nin günün birinde Batılılar tarafından kendisine karşı kullanılabileceği yönünde bir korkusu zaten olamazdı. Fakat bu ilişkiler 1930'lardan

sonra iyileşmeye başlayınca, Sovyetler böyle bir korkuya kapılmışlardır.

Sovyetlerin bu korku yüzünden Türk güvenliği bakımından çeşitli sorunlar yaratacak bir tutum takınmalarını önlemek amacıyla, Türk dış politikasını yönetenler, Sovyet ve Batı dostluklarını en iyi bağdaştırabilecek bir yol üzerinde yürümeye çalışmışlardır. Örneğin, 1932 yılında Türkiye Milletler Cemiyetine girince, bunun Aralık 1925 Türk - Sovyet Dostluk ve Saldırmazlık Andlaşmasının yüklemelerini değiştirmeyeceği yolunda Sovyetler Birliğine güvence vermişlerdir (19). Sırası gelince göreceğimiz gibi, 1936 Montreux Konferansında, Türk Boğazları için, İngiltere'nin ve Sovyetler Birliğinin stratejik durumlarını ve kendi güvenliğimizi en iyi bağdaştırabilecek bir düzen aramışlardır.

Nihayet, Akdeniz'deki İtalyan tehlikesinden korkarak 1939 baharında İngiltere ve Fransa ile görüşmelere başladıkları zaman, o sırada kendisi de Almanya'ya karşı bir ortak cephe kurmak amacıyla Batılı devletlerle görüşmeler yapan Sovyetler Birliğini durumdan devamlı olarak bilgili kılmışlardır.

Sovyet komşuluğu tehlikeli olmaya başlıyor. Ancak Türkiye'nin önce İngiltere, sonra da Fransa ile yayınladığı bildirilerin daha mürekkebi bile kurumadan, 1939 Ağustosunda, Sovyetler Birliği Hitler Almanya'sıyla bir saldırmazlık paktı imzalamıştır.

Bu pakt bütün dünyada büyük bir şaşkınlık yarattığı gibi, Türkiye'yi de çok güç durumda bırakmıştır. Gerçekten, Türkiye İngiltere ve Fransa ile görüşmelere girerken, Sovyetler Birliğinin de bu devletlerin yanında yer alacağını umuyordu (20). Oysa Sovyetler

(19) Bilindiği gibi, Sovyetler Birliği, Avrupa'da Alman tehlikesi karşısında Batıya yanaşmak zorunu duyuncaya kadar, Milletler Cemiyetini Batının kendisine karşı kurduğu bir düzen olarak görüyordu. Özellikle, Cemiyet Misakında öngörülen zorlama tedbirlerinin Sovyet düzeninin devrilmesi için kullanılmasından korkmuştur. Bu bakımdan, Türkiye, Sovyetler Birliğini rahatlatmak için, bu zorlama tedbirlerinin ancak saldırgan devletlere uygulanacağını, kaldı ki Sovyetler Birliği bir devlete savaş açmak zorunu duysa bile Türkiye Milletler Cemiyetinin alacağı karara uyup uymamak hürlüğünü elinde tuttuğuna göre, ortada endişe edilecek bir durum olmadığını Moskova'ya bildirmek gereğini duymuştur.

(20) Nitekim, İngiltere ile Türkiye arasında görüşmeler devam ederken, 1939 Nisan - Mayısında, Sovyet Dışişleri Bakan yardımcısı Potemkin Ankara'ya gelmiş ve bu görüşmelerden bilgili kılınmıştı. Potemkin'in ziyareti sonunda yayınlanan ortak bildiride, iki komşu ülke arasında uluslararası konularda tam bir görüş birliği olduğu belirtilmektedir.

Birliği Almanya ile anlaşınca, Türkiye zor bir seçim karşısında kalmıştır : Acaba şimdiye kadar dostluğuna büyük bir önem verdiği Sovyetler Birliği'nin peşinden giderek İngiltere ve Fransa ile yayınladığı bildirimleri bir tarafa mı itmeli, yoksa bu iki devletle birlikte yürümeye devam ederek Sovyetlerden mi ayrılmalıdır?

O sıralarda Türk dış politikasını yönetenler, başlangıçta, tıpkı 1930'lardan sonra olduğu gibi, Sovyet ve Batı dostluklarını bağdaştırabileceklerini sanmışlardır.

Bu amaçla, 1939 Eylülünde, Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu'nun başkanlığında bir heyet Moskova'ya gönderilmiştir. Heyete verilen görev, Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında yeni bir yardımlaşma andlaşması imzalanmasını sağlamaktı. Fakat Sovyet hükümeti, böyle bir andlaşmanın bedeli olarak, Türkiye'nin, Boğazların kendisiyle ortak savunulmasına razı olmasını istemiştir. Bu isteği ulusal egemenliği ve bağımsızlığıyla bağdaşır görmeyen Türkiye, o zaman, ister istemez Sovyetler Birliğinden ayrılarak, İngiltere ve Fransa'nın işbirliğiyle yetinmek zorunda kalmıştır.

2 no. lu protokol. Bununla beraber, Türkiye İngiltere ve Fransa ile yapacağı işbirliğinin kendisini kuzey komşusuyla çatışmaya sürüklemesini önlemek için, Ekim 1939 andlaşmasına ünlü 2 no. lu protokolü eklemiştir. Bu protokolde, bu andlaşma yükümlerinin, Türkiye'yi Sovyetler Birliğiyle savaşa tutuşturabilecek etki ve sonuçlar yaratabilecek durumlarda işlemeyecekleri belirtiliyordu.

İşte Türkiye, savaş 1940 Haziranında İtalya'nın Fransa'ya saldırmasıyla Akdeniz'e sıçradıktan sonra ve Doğu Avrupa'daki Sovyet - Alman işbirliği devam ettiği sürece, bu protokole sığınarak savaş dışında kalmayı başarmıştır.

Alman - Sovyet işbirliğinin devam etmeyeceği ve Almanya'nın günün birinde Sovyetler Birliğine de saldıracağı anlaşıldıktan sonra, bu işbirliği süresince Almanya ile Türkiye üzerinde çeşitli pazarlıklar yapmaya kalkışan Sovyetlerin Türkiye karşısındaki tutumları değişmiştir (21).

(21) Bu pazarlıkların en önemlisi, 12-13 Kasım 1940'da Alman yöneticilerle Sovyet Dışişleri Bakanı Molotov arasında yapılan Berlin görüşmelerinde olmuştur. Molotov, Almanlardan, Sovyetler Birliğinin sıcak denizlere çıkabilmesi için Türkiye'nin kendi nüfuzları altına bırakılmasını, Karadeniz güvenliğinin sağlanması için Sovyetlere Türk Boğazlarını denetlemek yetkisinin verilmesini ve -Alman Donanma Komutanlığında bulunan bazı kayıtlara bakılırsa- Kars ve Ardahan bölgelerinin Sovyet toprakları arasına katılmasını istemiştir. Almanya, Montreux rejiminde yapılacak bazı ufak değişiklikler dışında, Molotov'un isteklerini kabul etmemiştir.

Nitekim, daha 1940 Kasımında Almanya'ya verdiği bir muhtı-
rada Türkiye'yi Almanya, Sovyetler Birliği ve İtalya saflarında yer
almaya zorlamak gereğinden söz eden Moskova hükûmeti, bu sıra-
larda Türkiye'yi kendi yanına çekmek için bu ülke üzerindeki Sov-
yet emellerini açıklayan Almanya'nın bu davranışını karşılamak ve
Türkiye'nin kuşkularını gidermek için, 25 Mart 1941'de Ankara'ya
Türk toprakları üzerinde hiçbir isteği olmadığını ve Türkiye Alman-
ya'ya karşı savaşmak zorunda kalırsa Sovyetler Birliğinin tam ta-
rafsızlığına güvenebileceğini bildirmiştir.

Sovyetler Birliğinin Türkiye'ye karşı takındığı bu dostça tavır
kendi üzerindeki Alman ilerlemesi devam ettikçe, yani 1942 Kası-
mındaki Stalingrad savaşına kadar sürecek ve ondan sonra, Sov-
yetler, Türkiye'nin savaşa katılması için yeni müttefikleri İngiltere
ile birlikte Ankara'ya baskı yapmaya başlayacaklardır.

Ayrılan yollar : Türkiye NATO'ya giriyor. Türkiye ile Sovyet-
ler Birliğinin yollarının bütün bütüne ayrılması, 1945 yılından son-
radır.

19 Mart 1945 tarihinde Ankara'ya verdiği bir nota ile süresi 7
Kasım 1945'te bitecek olan 1925 Türk - Sovyet Dostluk ve Saldır-
mazlık Andlaşmasını yenilemek istemediğini bildiren Sovyetler Bir-
liği, 1945 Haziranında da, Dışişleri Bakanı Molotov'un ağzıyla Tür-
kiye ile yeniden anlaşmak için Boğazlarda üs ve Doğu Anadolu'da
toprak istediğini açıklayınca (22), Sovyet komşuluğu Türkiye için
çok tehlikeli oluvermiştir.

Bu Sovyet isteklerinin, ileride göreceğimiz öteki etkenlerin ya-
nısına, Türkiye'nin NATO'ya girmesinde, NATO'ya girdikten sonra
da bütün dış politikasını, sıkı sıkıya Batıya bağlamasında büyük
payı vardır.

Türkiye'nin Sovyetler Birliğine coğrafî yakınlığı, bizim Batıya
bağlanmak istememizin başlıca nedenlerinden biridir. Buna karşı-

(22) Bir İngiliz yazarı, Ankara Radyosunun o günlerde yaptığı bir yayını
kaynak göstererek, Sovyetler Birliğinin istekleri arasında Türkiye'de
daha temsilî ve daha demokratik bir hükûmetin kurulmasının da bu-
lunduğunu söylüyor (bk. George Kirk, **Survey of International Affairs :
The Middle East, 1945 - 1950**, London : Royal Institute of International
Affairs, 1954, sh. 21). Eğer ortada gerçekten böyle birşey varsa, tıpkı
o sırada sağcılara karşı açılan geniş ve gürültülü kovuşturma kampan-
yasında olduğu gibi, Türkiye'nin 1945 yılından başlayarak çok partili
düzen denemesine girişmesinde de acaba bu Sovyet isteğinin bir payı
var mıdır ? Bu soru üzerinde dikkatle durmak gerektiği kanısındayız.

lık, Batının bizi kendi kurduğu ortak savunma düzenlerinin içine almasının başlıca nedeni de bu coğrafî yakınlıktır. Türkiye bu coğrafî yakınlık yüzünden Batılı savunma düzenlerine katılabildiği gibi gene bu yüzden, kısa bir süre içinde Batının ileri karakolu oluvermiştir.

İkinci Dünya Savaşı sonunda Boğazlar ve bazı Doğu illeri üzerindeki Sovyet isteklerle karşılaşınca, Türkiye, bu savaştan Avrupa'da en kuvvetli olarak çıkan kuzey komşusu karşısında, güvenliği bakımından büyük bir endişe duymuştur. Silâhlı bir Sovyet saldırısına tek başına dayanması mümkün olamayacağı için, o sırada dünyanın en güçlü devleti olan Birleşik Amerika'nın desteğini aramıştır. Birleşik Amerika, uzun tereddütlerden sonra, 1947 Martında Truman Doktrinile o sırada iç savaş içinde bulunan Yunanistan ve onunla birlikte de Türkiye'ye askerî yardım yapmak kararını vermiştir. Fakat bu doktrin kesin bir yardımlaşma anlaşması değildir. Bu bakımdan, Türkiye'nin Sovyetler Birliği karşısındaki endişelerini biraz olsun hafifletmiştir ama, bütün bütüne giderememiştir. Kendisini kuzey komşusuna karşı tam bir güvence altına almak amacıyla da, Türkiye, kurulduğu günden başlayarak NATO'ya katılmak istemiştir.

Türkiye'nin 1949 - 1950 yıllarında yaptığı çeşitli başvurmalara, Amerikan yöneticileri, Amerikan kamu oyunun Batı Avrupa'da girilen yüklemelere bile zor razı olduğunu, bunların Doğu Akdeniz'e kadar uzatılmasına hiç razı olmayacağı karşılığını vermişlerdir. Fakat durum 1950 yılında değişmiştir. 1950 baharında çıkan Kore Savaşı sırasında, Stalin'in, Birleşik Amerika'nın elindeki atom üstünlüğüne rağmen, eğer savaş Çin'e aktarılacak olursa Sovyetler Birliği'nin buna seyirci kalmayacağını bildirmesi, Washington ile Batılı başkentlere, NATO kurulduktan sonra artık çıkmayacağını sandıkları genel bir savaşın hiç de umulmadık birşey olmadığını göstermiştir.

Kore Savaşı üzerine, Birleşik Amerika bundan sonra sıranın Yugoslavya'ya gelmesinden korkmuştur. Çünkü, bu ülke 1948 yılında Stalin'le bozuşup Kominform'dan çekilmişti ve o zamandanberi ağır Sovyet baskısıyla karşı karşıya bulunuyordu. NATO Başkomutanı General Eisenhower, Yugoslavya'nın bir Sovyet saldırısından korunabilmesi için, bu örgütün güney - doğu kanadının kuvvetlendirilmesini istemiştir. Bunun yanısıra Amerikan strateji uzmanları da, Avrupa'da bir savaş çıkarsa Kafkaslardaki petrol ve Urallardaki endüstri bölgelerinin bombalanması gereğini savunmuşlardır.

O sırada Birleşik Amerika'nın elinde kendi topraklarından, ya da Batı Avrupa'daki üslerinden kalkıp bu bölgelere ulaşacak kadar uzun yollu bombardıman uçakları yoktu. Onun için, Sovyetlerin komşusu olan Türkiye'den üs kiralanması düşünülmüştür. Fakat NATO'ya girmeyi Türkiye'nin güvenliği için kaçınılmaz bir gerek olarak gören Cumhuriyet Halk Partisinden 1950 Mayısında iktidarı devralan Demokrat Parti, seçim kampanyası sırasında büyük bir sorun yaptığı bu girişi gerçekleştirmek için, Türk topraklarında Birleşik Amerika'ya üs vermeyi NATO'ya girmek koşuluna bağlamıştır. Birleşik Amerika, Avrupa savunması bakımından o kadar gerekli bulduğu bu üslere kavuşabilmek için Türkiye'yi NATO'ya almaktan başka çare görememiştir.

Stalin'in izlediği genel politika göz önüne alınca, Türkiye'nin Sovyet komşuluğunu tehlikeli görmesi ve NATO'ya girmek istemesi kınanamaz. Ancak Türkiye'nin NATO'ya girişinden bir yıl sonra, 1953'te Stalin ölmüş ve onun yerine geçen Sovyet yöneticileri İkinci Dünya Savaşı sonunda Türkiye'ye yöneltilen istekleri geri aldıklarını bildirmişlerdir. Bundan başka, uluslararası alanda, «barış içinde birarada yaşama» adını verdikleri bir politika izlemeye başlamışlardır. Bütün bu gelişmeler üzerine, Sovyet sınır komşuluğu artık Türk toprak bütünlüğü için tek başına bir tehlike olmaktan çıkıyordu. Fakat Türkiye, NATO'ya girmekle, kendisini bir kez Batılı savunma düzenine bağlamıştı. Türk dış politikasını yönetenler, coğrafî yakınlığın yarattığı güvenlik endişesinin dışında kalan ve ikinci yazımızda değineceğimiz çeşitli nedenlerle, bu bağlılığı bugüne kadar sürdürmüşler; özellikle 1952-1960 yılları arasında, Türkiye'yi NATO'nun ileri karakolu durumuna getirmişlerdir (23).

Boğazlar ve Türk dış politikası

Büyük ve kuvvetli bir Sovyetler Birliğiyle sınır komşuluğu gibi, bu devletin Akdeniz'e çıkış kapısı olan Boğazların kendi toprakları içinde bulunması da Türkiye'nin dış politikasını devamlı olarak etkileyen bir doğal etkidir.

Burada Türk Boğazlarının uzun tarihçesi üzerinde duracak değiliz. Ancak şu kadarını söylemekle yetinelim : Bu uzun tarih boyunca, Rusya kendisini Akdeniz'deki öteki denizci güçlerden daha zayıf gördüğü her zaman Boğazların savaş gemilerine kapalı tutul-

(23) Türkiye ile NATO arasındaki ilişkiler konusunda daha geniş bilgi için bk. Halûk Ülman, «NATO ve Türkiye,» **SBFD**, XXII, 4 (Aralık 1967), sh. 143 - 167.

masını savunmuş; kuvvetli gördüğü zamanlar ise, açılmasını istemiştir.

Lausanne'da konferans masası başına oturulduğu zaman Sovyetler Birliği kendisini çok güçsüz buluyordu. Bu yüzden, Boğazların Karadeniz'e kıyısı olmayan devletlerin savaş gemilerine kapalı tutulması görüşünü savunmuştur. Türkiye de kendi güvenliği bakımından kapalılık görüşünü savunmuş, fakat İngiltere'nin ısrarı karşısında, Karadeniz'e çıkacak deniz kuvvetlerinin sınırlandırılmasını istemiştir. O sırada dünyanın en büyük deniz kuvveti olan İngiltere ise, Boğazlardan tam bir geçiş hürlüğü istiyordu. Sonunda, İngiliz görüşü ağır basmıştır. Barış anlaşmasına ek olarak imzalanan *Lausanne Boğazlar Sözleşmesi*, tonaj bakımından bazı sınırlamalar getirmekle beraber, barış zamanında ve Türkiye'nin tarafsız kaldığı bir savaşta bütün devletlerin savaş gemilerine geçiş hürlüğü tanımaktadır. Bundan başka, gene aynı sözleşmeyle, Boğazlar askerlikten arınmış, Boğazların güvenliği Milletler Cemiyeti güvencesi altına konulmuş ve kurulan düzenin yürütülmesi uluslararası bir komisyona bırakılmıştır.

Boğazların askerlikten arınması ve güvenliğinin, ne derece etken olacağı bilinmeyen bir uluslararası güvenceye bırakılması, Türkiye'yi memnun etmemiştir. Aynı biçimde, Sovyetler Birliği de, tonaj bakımından bazı sınırlamalarla da olsa Boğazlardan geçişin büyük devletlerin savaş gemilerine açılmasından ve uluslararası denetime verilmesinden hoşnutsuzluk duymuştur. İşte bu nedenlerle, Türkiye ve Sovyetler Birliği, daha imzalandığı günden başlayarak Lausanne Boğazlar Sözleşmesini değiştirmek konusunda birleşmişlerdir. Örneğin, 1933 Martında toplanan Silâhsızlanma Konferansında Türkiye Boğazların askerlikle ilgili hükümlerinin değiştirilmesini istediği zaman, Sovyetler Birliği bu isteğe hemen katılmış, Türk görüşünü desteklemiştir.

Boğazlar rejiminin değiştirilmesi için Türkiye'nin önüne fırsat, İtalya'nın Habeşistan'a saldırması üzerine çıkmıştır.

Türkiye ile İngiltere arasındaki ilişkilerin bu saldırıyla birlikte düzelmeye başladığını söylemiştik. Öteyandan, Orta Avrupa'daki Alman tehlikesi yüzünden Batı ile Sovyetler Birliği arasındaki ilişkiler de aynı günlerde iyileşmeye yüz tutmuştu. İşte bu ortam içinde Lausanne'da kurulan Boğazlar düzeninin yeniden gözden geçirilmesi mümkün olmuştur.

1936 Haziranında toplanan Montreux Konferansı sonunda imzalanan *Montreux Boğazlar Sözleşmesi*, Lausanne Sözleşmesinden

değişik olarak, Karadeniz'e kıyısı olan devletlerle olmayan devletler arasında bir ayırım yapmaktadır. İlke olarak bunların hepsine Boğazlardan geçiş hürlüğü tanımakta, fakat Karadeniz'e kıyısı olmayan devletlere tonaj bakımından daha sıkı kayıtlar konulmakta, bunların gemilerinin Karadeniz'de kalış süreleri sınırlanmakta, uçak gemilerine ve denizaltılarına geçiş hürlüğü verilmemektedir. Buna karşılık, Karadeniz'e kıyısı olan devletler, Türkiye'ye sekiz gün önceden haber vermek ve bazı geçiş kayıtlarına uymak şartıyla geniş bir hürlüğe sahiptirler. Uluslararası denetim kaldırılmakta ve Boğazlar yeniden askerleştirilerek Türkiye'nin egemenliği yeniden kurulmaktadır.

Montreux düzeninin hem Türkiye, hem de Sovyetler Birliği bakımından Lausanne düzeninden daha elverişli olduğu açıktır. Ancak Sovyetler Birliğinin bir amacı Boğazları kendi savaş gemilerine açmaksa, ondan daha çok istediği, Karadeniz'e kıyısı olmayan devletlerin savaş gemilerine kapamaktı. Bu bakımdan, Montreux'de kurulan düzenin Boğazları Karadeniz'e kıyısı olmayan devletlerin savaş gemilerine bütün bütüne kapayamaması, Sovyet güvensizliğinin devamına yol açmıştır.

Boğazlar ve Sovyetler Birliği. Başlangıçta ister istemez kabul etmek zorunda kaldığı bu durumu, Sovyetler Birliğinin günün birinde değiştirmek isteyeceği açıktı.

Nitekim, İkinci Dünya Savaşı sonunda kendini kuvvetli, Türkiye'yi de zayıf ve yalnız görür görmez, Montreux düzenini değiştirmek istemiş; önce 1945 yılındaki sözlü bildirilerle, ondan sonra da 1946 yılındaki notalarıyla, Boğazların Türkiye ile Sovyetler Birliği tarafından ortak savunulmasını, bunun için kendilerine Boğazlarda deniz ve kara üsleri verilmesini, bundan başka Montreux Sözleşmesinin Karadeniz devletleri yararına yeniden gözden geçirilmesini önermiştir.

Sovyetlerin Montreux düzenini yeniden geçirmek gereğini duymaları, Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı içindeki tutumundan bağımsızdır. Sovyetler Birliği, zayıf bir Türkiye'nin Boğazları kendisine karşı yönetilecek bir saldırıya istese de kapalı tutamayacağından, devamlı olarak endişe duymuştur. Onun içindir ki 1939 Eylülünde Moskova'ya giden Türk heyetinden Boğazların ortak savunulmasını istemiş; gene onun içindir ki 1940 Kasımında Almanya ile, yaptığı Berlin pazarlığında aynı isteği ortaya atmıştır (24). Sov-

(24) 21 no.lu dipnotuna bk.

yet - Alman işbirliği bittikten ve Batılılarla işbirliği yapmaya başladıktan sonra da, 1943 sonlarında toplanan Tahran Konferansında, İngiltere'den, Montreux rejiminin yeniden gözden geçirilmesi sözü nü koparmaya çalışılmıştır.

Ancak şurası da bir gerçek gibi görünüyor : Ege Denizi Alman üstünlüğü altına girdikten sonra Türkiye'nin Almanya'nın baskılarına dayanamayarak Boğazlardan Karadeniz'e gizlice Mihver savaş gemilerinin sızdırılmasına göz yumması, Sovyetlerin zaten duydukları güvenlik endişesinin daha da çoğalmasına yol açmış ve 1945-1946 gerginliğinin doğmasında önemli bir rol oynamıştır.

Boğazlar ve Birleşik Amerika. Montreux düzeninin değişmesi yönündeki Sovyet isteği, Birleşik Amerika'nın önüne ilk kez Potsdam Konferansında gelmiştir (Temmuz - Ağustos 1945). Başkan Truman, önce buna karşıt görünmemiştir. Fakat sonradan, Montreux düzeninde büyük değişiklikler yapılmasını sakıncalı bulduğu anlaşılıyor.

Birleşik Amerika'nın Boğazların yalnızca Türk egemenliği altında kalmasına ve Karadeniz'e kıyısı olmayan devletlerin savaş gemilerine açık tutulmasına önem vermeye başlaması, kesin olarak bilinemiyorsa da, bir yandan İngiltere'nin, öteyandan bazı Amerikan uzmanlarının ısrarı üzerine olmalıdır. İngiltere Sovyetlerle savaş içinde yapılan işbirliğinin savaş sonunda yürütülemeyeceğini anlar anlamaz, Karadeniz'in Batıya kapanmasını sakıncalı görmeye başlamıştır. Amerikan uzmanlarına gelince, onlar da Boğazlar rejiminde yapılacak büyük bir değişikliğin Süveyş ve Panama kanallarının durumunu da etkilemesinden çekinmişlerdir. İşte bu nedenlerle olsa gerek, 1945 yılında Sovyet görüşlerine yakın bir tavır takınan Birleşik Amerika, 1946 yılından başlayarak, Boğazlar düzeninde Türk egemenliğini zedeleyecek ve Karadeniz'e kıyısı olmayan devletlerin Montreux'de sağladıkları hakları ortadan kaldıracak her türlü değişikliğe karşı durum almıştır.

Birleşik Amerika'nın bu tutumu karşısında Sovyetler Birliğinin istekleri gerçekleşmemiştir. Bunun üzerine Moskova, uzun bir süre, Birleşik Amerika'nın Panama, İngiltere'nin de Süveyş kanallarında yararlandıkları hak ve ayrıcalıkların Boğazlarda kendisine çok görüldüğünden yakınmıştır.

Ancak bu yakınmalar artık duyulmamaktadır. Montreux Sözleşmesi için öngörülen yirmi yıllık süre 1965 Kasımında sona eriyordu. Fakat Sovyetler Birliği, o zamandan buyana, bu sözleşmenin değiştirilmesini istemiş değildir.

Sovyetlerin bugün Boğazlar konusunda sessizliği korumalarının çeşitli nedenleri vardır :

1. İki dünya savaşı arasındaki dönemde ve o zamanki savaş gemilerinin durumu göz önüne alınarak imzalanan Montreux Sözleşmesinde, Karadeniz'e kıyısı olmayan devletlerin Boğazlardan geçirebilecekleri öngörülen tonaj, bugün artık çok ufaktır (25). Sovyetlerin Karadeniz'deki deniz gücü, bunun kat kat üstündedir.

2. Teknolojik gelişmeler sonunda, artık Boğazlardan Karadeniz'e Sovyet güvenliğini tehdit edecek genişlikte ve güçte yabancı savaş gemilerini gizlice sızdırmak olasılığı da ortadan kalkmıştır. Sovyetlerin artık bir baskından korkmaları için neden yoktur.

3. Sovyetler Birliği bugün güvenliğini sağlamak için herşeyden çok çekirdekli dengeye dayanmakta ve bu denge korundukça Batıların Karadeniz'de Sovyet güvenliğini tehlikeye düşürebilecek davranışlara girişemeyeceklerini ummaktadır.

4. Nihayet, Montreux Sözleşmesi, teknolojik gelişmeler ve çekirdekli denge Batıların Karadeniz'e girmekten alakoyarken, Sovyetler Birliği, bu sözleşme sayesinde kendi savaş gemilerini Akdeniz'e indirebilmektedir. Hatta, geliştirdiği açıkta - demirleme alanları sayesinde ve Suriye ile Mısır limanlarından da yararlanarak, burada Amerikan Altıncı Filosunun karşısında hiç de küçümsenemeyecek bir deniz gücü bile kurmuştur.

Bugün Montreux Sözleşmesinden asıl memnun olmayan biri varsa, o da, Sovyetler Birliği Akdeniz'de büyük bir deniz gücü kurarken, Karadeniz kapılarının kendisine kapalı olduğunu gören Birleşik Amerika'dır.

Orta Doğu'da Türkiye

Türkiye, çekişen bloklar için her dönemde çok önemli bir ekonomik ve stratejik değer taşıyan, devamlı bir üstünlük yarışmasına konu olan Orta Doğu bölgesindedir, demiştik.

Üstelik, tarihin uzun akışı, Türkleri getirip Orta Doğu içinde de en dikenli bir yere oturtmuştur.

(25) Gerçekten, Montreux Sözleşmesinin 14'üncü maddesine göre, Karadeniz'e kıyısı olmayan devletler Boğazlardan bir keresinde ancak dokuz gemi geçirebilirler. Bunların toplam tonajı 15 bin tonilâtoyu aşamaz. 18'inci maddeye göre de, Karadeniz'de bulundurabilecekleri savaş gemilerinin toplam tonajı 30 bin, en çok 45 bin tonilâto olabilir ve bunlar, burada, en çok 21 gün kalabilirler.

Gerçekten, Anadolu, Karadenizin ve Kafkasların güneyinde, Sovyetler Birliğinden Arap ülkelerine giden yolun üzerinde; Akdenizin doğusunda da Batılı devletlerden Arap olmayan Orta Doğu ülkelerine ve Hint yarımadasına açılan yolun başındadır. Bu coğrafi durumu bakımından, Türkiye bir yandan Sovyetler Birliği, öteyandan da Batılıların Arap olan ve olmayan Orta Doğu devletleriyle yeni ilişkiler kurmak, ya da eski ilişkilerini korumak istedikleri zaman ilk yararlanmayı düşündükleri bir sıçrama - taşı olarak belirlenilen bir araç olmaktan dikkatle kaçınmıştır ama (26), Orta Doğu'daki petrolü ve deniz yollarının denetini Sovyetler Birliğine, ya da ona yakın sandıkları yerli yönetimlere kaptırmak istemeyen Batılılar karşısında aynı başarıyı gösterememiştir (27). Biraz aşağıda da değineceğimiz gibi, Türkiye'nin Orta Doğu konusunda Batıdan gelen önerilere pek açık görünmesi, Arap devletleri ile kendi arasındaki ilişkileri sarsmıştır.

Gene coğrafi durumu bakımından, Türkiye'nin kaderi öteki Orta Doğu devletlerinin, özellikle Arap ülkelerinin kaderine yakından bağlıdır.

Türkiye, Suriye ve Irak'la sınır komşusudur. Mısır, Türkiye'nin donatım yollarının geçtiği Doğu Akdenizin hemen kapısındadır. Bu üç ülkede kurulacak dost olmayan yönetimler Türkiye'nin güvenliğini doğrudan doğruya tehlikeye düşürebilirler. Fakat Türk dış politikasını yönetenler, bazan bu ülkelerde kurulan yeni yönetimlerin eğilim ve sorunlarını anlayamadıklarından, bazan da tehlikeyi pek büyüttüklerinden, güney sınırlarının güvenliği Türkiye için gerektiğinden büyük bir sorun olmuştur. Böyle gereğinden büyük güvenlik endişeleriyle 1950-1960 arasındaki dönemde Suriye üzerine yapılmak istenen baskıların Türk-Arap ilişkilerine olumsuz etkileri olmuştur.

-
- (26) Bk. A. Halûk Ülman, «Türk-Arap ilişkileri : Madalyonun ikinci yüzü,» *Orta Doğu*, VI, 50 (Haziran 1966), sh. 5-9.
- (27) Bilindiği gibi, Orta Doğu'daki petrol yatırımlarının çok büyük bir bölümü Batı Avrupa ve Amerikan petrol şirketleri tarafından yapılmıştır. Batı Avrupa petrol ihtiyacının yüzde 80 kadarı Orta Doğu'daki kaynaklardan sağlanmaktadır. Orta Doğu petrolünün Batı Avrupa'ya akışında görülecek bir tıkanıklık yalnız buradaki ülkelerin ekonomilerini değil, aynı zamanda Batılı savunma düzenlerinin etkinliğini de önemli biçimde sarsacaktır. Bu bakımdan, Orta Doğu'daki petrol yataklarının ve transit yollarının deneti, Batı Avrupa ülkeleri için çok önemlidir.

Türk - Arap ilişkileri. İki dünya savaşı arasındaki dönemde, Orta Doğu'da, Suriye ve Lübnan'ı mandası altında tutan Fransa ile Irak ve Ürdün'ü mandası, Mısır ve Sudan'ı da denetimi altında tutan İngiltere egemendi. Bu bakımdan, Türkiye ile Orta Doğu ülkeleri arasındaki diplomatik ilişkiler, büyük ölçüde, Türk - İngiliz ve Türk - Fransız ilişkilerine bağlı kalmıştır.

Bu dönemde, Türkiye ile İngiltere ve Fransa arasında, Arapları da ilgilendiren iki anlaşmazlık çıkmıştır. Bunların birincisi, yukarıda değindiğimiz Musul sorunudur. Bu sorun Musul'un Irak'a bırakılmasıyla sonuçlanınca, gelecekteki Türk - Irak ilişkilerini etkileyebilecek bir anlaşmazlık ortadan kalkmıştır. Hatay sorunu ise, bu ilin Türkiye'ye katılmasıyla sonuçlanmıştır. Suriye bu çözüme bir türlü hoş göremediği için, bu devletle dostça bağlar kurmak mümkün olamamıştır. Türkiye ile Suriye arasındaki ilişkilerin bugün bile Hatay olayının gölgesi altında olduğunu söylemek yanlış sayılmamalıdır kanısındayız.

Türk - Arap ilişkilerini olumsuz yönde etkileyen başka etkenler de vardır. Bunların başında, Türkiye'nin yüzyıllardır uyguladığı dinsel - devlet biçiminden ayrılarak lâiklik ilkesini benimsemesi geliyor.

Bilindiği gibi, Türkler islâm dinini benimsedikleri günden başlayarak Araplarla yakın din ve kültür ilişkileri kurmuşlardır. İslâm dini ve kültürü Türklerle Araplar arasındaki en kuvvetli ortak çarpan olmak gerekirdi. Fakat bu ortak çarpan Arapların Birinci Dünya Savaşında Halife - Sultan'a karşı ayaklanmalarını önleyemediği gibi, hilâfetin kaldırılmasından sonra da zaten şüpheli olan yakınlaştırma etkisini bütün bütüne kaybetmiştir. Halifeliğin kaldırılıp Türkiye'de lâik bir devlet düzeninin kurulması, hiç değilse iki dünya savaşı arasındaki dönemde, dinin etkisinden hâlâ kurtulamamış olan Arap kütlelerinde Türkiye'ye karşı bir hoşnutsuzluk yaratmıştır. Bu hoşnutsuzluk Türkiye çağdaşlaşma yolunda yeni adımlar attıkça daha da çoğalacaktır (28).

Anadolu'da kurulan Osmanlı egemenliğinin Arap ülkelerini de kapsamaması üzerine, Türklerle Araplar dört yüzyıl aynı devletin sı-

(28) Gerçi Türkiye'nin ileri davranışları bir bölüm Arap aydını için örnek olmamış değildir. Fakat bunların sayısı, iki dünya savaşı arasındaki dönemde, oldukça azdı. İkinci Dünya Savaşından sonra Orta Doğu'da beliren ilericiler ise artık Türkiye'yi bir örnek olarak değil, -biraz sonra değineceğimiz yanlış davranışlarımız sonunda - Batı emperyalizminin Orta Doğu'daki bir aracı olarak görmeye başlamışlardır.

nırları içinde yaşamışlardır. Peygamber soyundan sayıldıkları için Osmanlı yönetimi altında çok ayrıcalıklı bir durumda yaşadıkları halde, Orta Doğu'ya yerleşmek isteyen Batılı devletlerin kışkırtmaları ve giderek kuvvetlenen milliyetçilik akımları sonunda, Birinci Dünya Savaşına giden günlerde Araplar Türklere karşı dostça olmayan duygular beslemeye başlamışlardı. Savaş içinde daha da kötüleşen ve silâhlı ayaklanmaya kadar giden bu duygular, Türk-Arap ilişkilerini bugün bile etkilemektedir. Aralarındaki din birliğine rağmen bir yandan Türkler Arapların İngilizler ve Fransızlarla birlikte kendilerine karşı savaşmış olduklarını unutamazken, öteyandan Araplar da Türklerin Arap bağımsızlık akımlarını nasıl bastırmaya çalıştıklarını hâlâ anılarında yaşatmaktadırlar.

Sıcak savaştan soğuk savaşa. Türkiye, Avrupa'dan Orta Doğu'ya uzanan yollar üzerinde olmanın kendi dış politikası üzerindeki ilk doğrudan - doğruya etkisini İkinci Dünya Savaşı içinde görmüştür.

Savaşın ilk yıllarında Balkan ülkelerini kendi egemenliği altına koyduktan sonra Türk sınırlarına dayanan Almanya, İngiltere'yi en zayıf noktasından vurmaya amacıyla ve 1941 Nisanında Irak'ta çıkan Raşid Ali isyanından yararlanarak, hem Irak ve İran petrollerini ele geçirmeyi, hem de Süveyş'e inmeyi düşünmüştür. Ancak bu düşüncesini gerçekleştirebilmek için, askerlerini Türkiye'den geçirmesi gerekiyordu. Nitekim, Türkiye'den ısrarla geçit istemiştir. Buna karşılık, bize saldırmazlık sözü ile Trakya'dan ve Ege adalarından toprak vermeyi önermiştir. O sırada bütün amacı savaş dışında kalmak olan Türkiye, Alman askerlerine geçit vermenin kendisini Batılılar ve Sovyetler Birliğiyle karşı karşıya getireceğini pek iyi bildiği için bu pazarlığa yanaşmamıştır. Ancak, Berlin'e, eğer Almanya kendisine saldırmazlık sözü verirse, kendisinin de Almanya'nın herhangi bir devletle yaptığı savaşta tarafsız kalmayı yüklenebileceğini bildirmiştir.

Irak isyanı Mayıs sonunda İngilizler tarafından bastırılınca Almanlar Türkiye'den geçit istemekten vazgeçmişler; ancak, Sovyetler Birliğine karşı açacakları savaşta Türkiye'nin tarafsızlığının çok önemli olduğunu düşündükleri için, Türk önerisine uygun olarak, 18 Haziran 1941'de, Türkiye ile *Türk-Alman Saldırmazlık Andlaşmasını* imzalamışlardır.

Türkiye üzerindeki Alman baskısı azaldıktan sonra, özellikle Alman-Sovyet savaşı başlayınca, bu kez savaşa katılmamız için baskı Batıdan gelmeye başlamıştır. Fakat Batılılar Türkiye'yi Orta

Doğu güvenliğinden çok Balkanların durumuyla ilgili nedenlerle savaşa çekmek istiyorlardı. Ancak, Türkiye, çeşitli bahanelerle, bu baskıları önlemesini becermiştir (29).

İkinci Dünya Savaşı bittiği gün, Türkiye ile Arap ülkeleri aynı amaçlar peşindeydiler. Gerçekten, o sırada Sovyetlerin toprak istekleriyle karşılaşan Türkiye bu tehlike karşısında Batılı devletlerin desteğini ararken, Arap ülkeleri de aynı Batılı devletlerin kendilerini kısıktırak bağlayan yüklemelerinden kurtulmaya çalışıyorlardı. Sovyet tehlikesi karşısında herşeyi unutan Türkiye, işin içine sonradan yönetim felsefesi ve ekonomik yardım bulma gereği gibi başka nedenler de girince, Arapların haklı isteklerini anlamakta başarı gösterememiştir.

İkinci Dünya Savaşının ertesinde Türkiye'ye Orta Doğu'dan yöneltilmiş bir tehdit yoktu. Orta Doğu'da Sovyetlerle işbirliği yapmak eğilimini gösteren devrimci yönetimler henüz kurulmadığı gibi, gözleri Avrupa'ya ve Uzak Doğu'ya çevrili olan Sovyetler Birliği de Orta Doğu işlerine karışmaktan dikkatle kaçınıyordu. Fakat bu rahatlığa rağmen, Türkiye bu bölge sorunlarının dışında kalamamıştır.

Türkiye'nin Sovyetler Birliği karşısında bağlanmak istediği Batının etkisile Orta Doğu'da Arapları ürküten tutumlar takındığını, ilk olarak, İsrail konusunda görüyoruz. Yüzyıllardır kendilerinin bildikleri topraklarda Birleşik Amerika'nın eliyle bir yahudi devletinin kuruluşunu Araplar büyük bir tepkiyle karşılamışlardı. Türkiye de, 1945 yılından 1947 yılına kadar Filistin sorununda Arap ülkelerinin görüşünü desteklemiştir. Fakat Truman Doktrininin ilânından ve Marshall Plânının uygulanmaya başlamasından sonra, Türkiye'nin önce bu konuda tarafsızlık politikası izlemeye başladığını; ondan sonra da, 1949 Martında, İsrail'i *de facto* olarak tanıdığını görüyoruz.

Bağdat Paktı. İsrail'in arkasından ortaya Orta Doğu'daki İngiliz varlığının korunması sorunu çıkmıştır.

Bilindiği gibi, 1936 yılında Mısır ve Irak'la yaptığı birer anlaşmayla, İngiltere Mısır'da Süveyş bölgesinde, Irak'ta da iki yerde

(29) Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı dışında kalmak için bulduğu bahaneler için, S.B.F. Dış Münasebetler Enstitüsü üyelerinden bir grup tarafından hazırlanan ve Dışişleri Bakanlığınca yayınlanan **Olaylarla Türk Dış Politikası, 1919 - 1965** başlıklı kitabın ilgili bölümüne bk.

İngiliz kuvvetleri bulundurmamak hakkını elde etmişti. İkinci Dünya Savaşından sonra, özellikle Mısır'da, bu kuvvetlerin geri çekilmesini isteyen sesler yükselmeye başlamıştır. Dünyanın o günkü gidişi içinde İngiltere'nin bu seslere kulak vermemesi çok güçtü. Bu bakımdan, hem Mısırlı milliyetçileri, hem de kendisini tatmin edecek bir uzlaşma yolu aramıştır. Bulunan formül, bir Orta Doğu savunma düzenidir. Görünüşi kurtarmak için bu düzene İngiltere ile birlikte, o sırada Sovyetler Birliği karşısında destek arayan Türkiye ile Yunanistan da katılacaklardı. Süveyş'teki İngiliz birlikleri üslerinde kalarak bu düzen içinde yer alacaklar ve başında bir İngilizin bulunacağı Orta Doğu Komutanlığının buyruğu altına konulacaklardı. O sırada Arap devletlerinin üzerine dolaylı, ya da dolaysız hiçbir Sovyet tehdidi bulunmadığına göre, kurulacak düzenin herşeyden çok Büyük Britanya İmparatorluğunun bugün bile vazgeçemediği Süveyşin doğusundaki çıkarlarını korumaya yöneleceği açıktı.

Türkiye başlangıçta kendisini Arapların gözünde İngiliz emperyalizminin ortağı durumuna düşürecek böyle bir düzeni desteklemeye yanaşmamıştır. Fakat kuzeyindeki Sovyet tehlikesi yüzünden de, güvenliğini şu, ya da bu biçimde Batının genel güvenliğine bağlamak kararındaydı. Bunun için, kuruluşundan kısa bir süre sonra NATO'ya katılmak istemiştir. İngiltere, kendi Orta Doğu plânlarını gerçekleştirebilmek için, 1950 yılına kadar Türkiye'nin NATO'ya alınmasına karşı çıkmıştır. Türkiye'nin NATO'ya katılması, Kore Savaşı üzerine Avrupa'da da bir savaş çıkabileceğini düşünmeye başlayan Birleşik Amerika'nın Türk topraklarından yararlanmak isteyerek İngiltere'ye bu yolda baskı yapması ve Türkiye'nin de, Londra'ya NATO'ya girerse Orta Doğu savunması ile ilgilenmek sözünü vermesi üzerinedir.

Türkiye'nin İngiltere'ye verdiği bu söz, Birleşik Amerika NATO ile SEATO arasındaki boşluğu doldurmak gereğini duyuncaya kadar hiçbir yere ulaşamamıştır (30). Amerikan Dışişleri Bakanı Foster Dulles 1954 Eylülünde SEATO'yu kurduktan sonra çevreleme (*containment*) politikasında sıranın artık Orta Doğu'ya geldiğini düşünmüş ve bunun için çalışmalara başlamıştır. İşte bu çalışmaların sonunda, 1955 yılında, Türkiye, Irak, İran, Pakistan ve İngiltere arasında Bağdat Paktı kurulacaktır.

(30) Gerçi bu arada, Türkiye NATO'ya girmeden çok kısa bir süre önce, Ankara İngiltere ile birlikte Mısır'a Orta Doğu'da bu ülkenin de katılacağı bir ortak komutanlık kurulması için öneride bulunmuş, fakat Mısır bu teklifi derhal reddetmiştir.

Türkiye'nin Sovyetler Birliği karşısındaki güvenliği zaten NATO çerçevesinde sağlandığına göre, Bağdat Paktı Türkiye'ye güvenlik bakımından birşey kazandırmıyordu. Üstelik, Orta Doğu'nun eski sömürgecisi İngiltere ile bu bölgede bir işbirliğine girişmek, Orta Doğu devletlerini bu işbirliği içine çekmek görevini yüklenmek, başta Mısır olmak üzere birçok Arap devletinin bize kırılmasına yol açmıştır. İleride, Türk dış politikasını yönetenlerin, bu pakta, İngiltere'ye verdikleri söz kadar ideolojik ve ekonomik nedenlerle öncülük ettiklerini göreceğiz. Burada şu kadarını söylemekle yetinelim ki, Arap ülkelerinin iç gelişmelerini, Orta Doğu'daki uluslararası ilişkileri ve Türkiye'nin güvenlik sorunlarını yanlış değerlendirmek ve dış yardım alabilmek için Batıdan gelen öneriye açık görünmek, Orta Doğu'da Türkiye'ye çok pahalıya patlamıştır.

Bugünkü durum. Bugün Türkiye'ye Orta Doğu devletlerinden gelecek önemli bir tehlike yoktur. Türkiye'nin askerî gücü, kendisine Arap komşularının yöneltebilecekleri herhangi bir tehdidi önleyecek niteliktedir. Fakat, İkinci Dünya Savaşı sırasındaki ilk yıllardan değişik olarak, şimdi Orta Doğu'da Sovyet varlığını görüyoruz.

Bizim kanımız odur ki, İkinci Dünya Savaşından sonra gözleri daha çok Avrupa'ya ve Uzak Doğu'ya çevrili olan Sovyetler Birliği'nin 1955 yıllarından başlayarak Orta Doğu'ya dönmesi ve ondan sonra da bu bölgede söz sahibi olması, büyük ölçüde, Batının Orta Doğu'da izlediği yanlış politika sayesinde. Birleşik Amerika ile İngiltere'nin Arap ülkelerindeki milliyetçilik akımlarını - tıpkı Türkiye gibi - yanlış değerlendirmeleri ve bunların karşılıklarına dikilmeleri, Arap milliyetçilerini ister istemez Sovyetler Birliği'ne yöneltmiştir. Sovyetler Birliği'nde, bu durumun kendisine Orta Doğu'da yarattığı çeşitli olanakları sezerek, özellikle 1956 Süveyş bunalımından sonra bu bölgedeki Batı-karşıtı yönetimlere önemli yardımlar yapmaya başlamıştır.

Sovyetler Birliği'nin Orta Doğu'da yakın ilişkiler kurduğu ülkelerin başında Mısır ve Suriye gelmektedir. Sovyetlerin Suriye'ye yaptıkları yardım Türkiye'yi çok yakından ilgilendiriyor. Çünkü bu yardım güneydeki komşumuzu ekonomik bakımdan olduğu kadar askerî bakımdan da güçlendirmeye yönelmiştir. Fakat bunu hiç değilse bugün için fazla büyütmemek, Türk dış politikasında bu endişe ile yeni girişimlere kalkışmamak gerektiği kanısındayız. Çünkü, son on yıldır yaşadığımız çekirdekli denge çağında, Suriye'nin bütün bütüne komünistleşmesi Türk güvenliği üzerinde fazla bir etki

yapmayacağı gibi, Sovyetler Birliğinin Suriye'yi Türkiye'ye karşı kışkırtması ve hemen güneyinde kendisini Birleşik Amerika ile karşıya getirebilecek bir çatışma çıkartması da beklenemez.

Sovyetler Birliği'nin Orta Doğu'yu komünistleşmiş görmekten memnunluk duyacağı ortadadır. Fakat son yılların olayları açıkça gösteriyor ki, bunun için her türlü tehlikeyi göze almaya hazır değildir. Bugünkü gayretleri, daha çok, Batının bu bölgedeki egemenliğini kırmaya yönelmiştir. Nitekim, Haziran 1967 bunalımı sırasında, başlangıçta, sonradan diplomatik ve askerî yardım sayesinde kapadığı bir itibar kaybı bahasına da olsa, Birleşik Amerika ile İsrail'in işine yarayan bir «bekle ve gör» politikası izlemiştir. Bundan sonra çıkabilecek bunalımlarda da yapabileceği başka birşey yoktur.

Haziran 1967 bunalımı, Türkiye'ye, bugünkü savunma bağlantılarının aksayan yönlerini göstermiş de olmalıdır. Gerçekten, bu bunalım sırasında, Türkiye'nin güvenliği güneyden, ya da kuzeyden gelecek doğrudan - doğruya bir saldırı yüzünden değil, fakat Batıyla, özellikle Birleşik Amerika ile olan savunma bağlantıları yüzünden tehlikeye düşmüştür. Eğer Birleşik Amerika bu bunalım sırasında İsrail'i kuvvetle desteklemek yolunu seçseydi, Türk yetkililerinin ülkemizdeki Amerikan üstlerinin kullanılmaması yolundaki demeç ve çabaları ne olursa olsun, Türkiye'nin bu bağlantılar yüzünden kendi çıkarlarını doğrudan doğruya ilgilendirmeyen bir sorun yüzünden savaşa sürüklenmesi işten bile olmayacaktı (31).

* * *

Buraya kadar, güvenlik endişelerile coğrafî durumumuzun Türk dış politikasının çizilip yürütülmesinde oynadıkları rolü incelemeye çalıştık. Türk yöneticilerinin felsefesinin, ekonomik zorunlukların, kamu oyunun ve teknolojik gelişmelerin rollerile dış politikamızın çizilip yürütülmesini etkileyen güçleri de başka bir yazıda incelemek istiyoruz.

(31) Türkiye'nin bugünkü güvenlik endişelerinin ve sorunlarının eleştirisi için bk. A. Halûk Ülman, «Türk Ulusal Savunması üzerine düşünceler,» **SBFD**, XXI, 4 Aralık 1966), sh. 197 - 225 ve aynı yazar, «NATO ve Türkiye,» **op. cit.**